

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA STALİN VE SOVYET DİPLOMASİSİ KARŞISINDA TÜRK BASININ TUTUMU (1939-1945)

Nurullah KIRKPINAR *

Öz

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan itibaren Sovyet Rusya ile başlayan ilişkiler hem dünya barışı hem de iki ülke ilişkileri için büyük ölçüde önem taşımaktadır. Daha önceden bu iki devlet arasında olan siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeler bu dönemden sonra devam etmiştir. 1917 Ekim Devrimi'yle Rusya'da, 1923 Devrimi'yle de Türkiye'de oluşan farklı yönetim anlayışları ve ideolojik tutumlar; bu ilişkiyi araştırma bağlamında daha da ilginç bir boyuta getirmiştir. Özellikle, 1923'den sonraki döneme bakıldığında; 1953 yılının Mart ayına kadar Sovyetler Birliği'nin devlet yönetimindeki önde gelen ismi Stalin (Josef Vissarionoviç Çuvaşgılı), hem Türk-Sovyet hem de Sovyetler Birliği'nin diğer ülkelerle olan ilişkilerini aktif politikalarıyla büyük ölçüde etkilemiştir. Bu faal politikayla birlikte 1953 yılına kadar Sovyet diplomasisinin belirlenmesinde önemli ölçüde rol alan Stalin'in yürüttüğü diplomasi; Türk basınına önemli ölçüde etkilemiş ve adeta basının ilgi odağı olmuştur.

Bu çalışmada, dünya tarihinde önemli bir etki yapan ve dünya üzerinde ortaya koymuş olduğu ideolojik fikirler vasıtasıyla büyük bir yankı uyandıran Stalin'in; iki devlet arasında sorunların oluşmasında birinci derecede etkili olduğu gösterilecek ve 1939-1945 yılları arasında Stalin'in yürütmüş olduğu diplomasi karşısında Türk basınının nasıl bir tutum aldığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Stalin, Sovyet Diplomasisi, Türk Basını, Türk-Sovyet Dış Politikası.

* Tarih Uzmanı, (kirkpinar25@gmail.com).

APPROACHMENT OF TURKISH PRESS AGAINST SOVIET DIPLOMACY AND STALIN IN THE SECOND WORLD WAR PERIOD (1939-1945)

Abstract

The relations that started with the Soviet Russia since the establishment of the Republic of Turkey have a great importance both for world peace and for the relations of the two countries. Political, economic and social developments between these two states have continued since this period. Different administrative understandings and ideological attitudes in Russia with the 1917 October Revolution and with the 1923 Revolution in Turkey; This relationship has become more interesting in the context of research. In particular, when looking at the turn after 1923, Until March of 1953, Stalin (Joseph Vissarionovich Chowdhury), the leading name in the state administration of the Soviet Union, greatly influenced both the Turkish-Soviet and Soviet Union's relations with other countries with active policies. With this active policy, diplomacy by Stalin, who played an important role in the determination of Soviet diplomacy until 1953, Has significantly affected the Turkish press and has become the focus of the press.

In this work, Stalin, who has made an important impact on world history and has caused a great repercussion through ideological ideas that have been revealed on the world, It will be shown that the problems between the two governments are effective at first and that the attitude of the Turkish press in the face of the diplomacy that Stalin carried out between 1939 and 1945 will be examine

Keywords: *Second World War, Stalin, Soviet Diplomacy, Turkish Press, Turkish-Soviet Foreign Policy.*

1930'lu yıllardan itibaren Avrupa'da yavaş yavaş II. Dünya Savaşı'nın ilk belirtileri ortaya çıkmaya başladıysa da özellikle Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi ve Versailles Anlaşması'nın hükümlerine aykırı hareketlere başlaması, İtalya'nın Habeşistan'a karşı olan tutumu gibi olaylar yeni bir dünya savaşının Avrupa'nın kapısında olduğu izlenimini ortaya çıkarmıştı.¹

1939 yılının sonlarına doğru gelindiğinde kolektif barış sistemi yıkıldıktan sonra Avrupa süratle harpten evvel bir denge sistemine doğru yürürken, bu sırada Almanya ile bir cephe birliğine varan İtalya; Macaristan'ı kendisine katmaya başlamış, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile İtalya Almanya'ya katılarak anti-komitern pakt adı altında birleşmeye çalışmışlardı.² Bu birleşme çabalarının sonucunda yeni dünya düzeninde iki ana blok ortaya çıkmıştı. Bu bloklardan birini; İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği diğerini ise Mihver Devletler adıyla bilinen; Almanya, İtalya ve Japonya oluşturmaktaydı.³

1 Çağatay Benhür, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", *Uluslararası Dergiler*, C. 15, Konya, 2004, s.328.

2 *Anadolu*, 2 Mart 1939.

3 Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2011, s.395.

Taraflar arasındaki rekabet ortamının gittikçe yoğunluk kazandığı bir ortamda Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması ile II. Dünya Savaşı resmen başlamıştır.⁴

Savaşın önce Batı'ya karşı izlediği güvensiz tutum ve ikili tavrıyla savaşın seyrini değiştiren ve 1941 yazına değin, Batılı devletlerin güvensiz tutumuna karşı Almanya ile ittifak içerisine giren Sovyetler Birliği; savaş sırasında uyguladığı diplomasi ile kendisine bir güvence sağlamaya çalışmıştır. Bu tutumun sonucu olarak, savaş başlar başlamaz Batılı devletler karşısında Almanya ile ittifak içerisine girmiştir. Zaten Stalin, savaş öncesinde 10 Mart 1939 tarihinde Komünist Partisi 18. Kongresi'nde yaptığı konuşmasında Sovyet diplomasinin dış politikadaki siyasetini açıkça ortaya koymuş ve savaşın ortaya çıkışının tek müsebbibinin Batılı devletler olduğunu ifade etmiştir. Hatta Stalin, Almanya'nın İngiltere-Fransa tarafından kışkırtıldığını belirtmiş ve;

*"İstiklâlini koruma yolunda alınan taahhütlere rağmen Avusturya, Almanya'ya terk olundu. Südetler mantıkası terk olundu. Her türlü taahhütler ihlâl edilerek Çekoslovakya yalnız bırakıldı. Bundan sonra basında büyük gürültülerle Rus Ordusu'nun zaafı, Rus hava kuvvetlerinin zayıflığı, Sovyetler Birliği'nde karışıklık hakkında yalanlar söylenmeye başlandı. Bu surette Almanlar Doğu'ya doğru ilerlemek için kışkırtıldı. Onlara bir şikâr gösterildi ve denildi ki Bolşeviklerle harbe başlayın gerisi iyi gelecektir."*⁵ şeklinde yalan haberler yapıldığını ifade ederek, Batıya karşı olan güvensizliğini açıklamıştır. Stalin'e göre; savaşın başlangıcı Batılı devletlerin büyük bir oyunundan ibaretti ve Batılı devletler bir yandan Almanya'yı kışkırtırken diğer taraftan da Sovyetler Birliği'nde karışıklık çıkarmak için çalışmalar yapmaktaydı.

Bu sebeple Stalin, Batılı devletlerin bu siyasetine karşı II. Dünya Savaşı'nın başlamasından günler önce, 23 Ağustos 1939 gecesi Sovyetler Birliği ile Almanya arasında bir saldırmazlık paktının imzaladığını duyurdu. İki ülke arasındaki bu paktın duyurulması birçok çevrede şaşkınlıkla karşılanmış ve büyük şok etkisi yaratmıştır. Savaşın başladığı dönemde Hitler ile Stalin arasında meydana gelen uzlaşmanın başlangıcı, Almanya'nın Avusturya'yı ilhakına kadar dayanmaktaydı. Almanya'nın Avusturya'yı ilhakına Batılı devletlerin gösterdiği zayıf tepki, Sovyet Rusya'nın Batılılara karşı hiçbir zaman içinden atamadığı şüpheyi yeniden kuvvetlendirmiş ve canlandırmıştı. Ayrıca Batılı devletler, Münih Konferansı'nda Çekoslovakya'nın parçalanmasını kabul etmiş ve Çekoslovakya'yla ittifak içerisinde bulunan Sovyetler Birliği'ni konferansa davet etmemişlerdi. Bu iki önemli olay, savaşın hemen önce Batılılarla Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin dönüm noktasını oluşturmuyordu.⁶

4 Ahmet Şükrü Esmir-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara, 1969, ss.140-141.

5 Rıfki Salim Burçak, "Millî Mücadele Döneminin Dış Politikası", *Atatürk'ün Dış Politikası Sempozyumu*, Ankara, 1981, s.49.

6 Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1984, s.299

Uzun zamandan beri Batılılarla Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin dönüm noktasını oluşturan bu ilişkilerde Almanya'ya karşı İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında sürdürülen görüşmelerin sonuçsuz kalması Sovyet Birliği'nin, Batı'nın kendisini savunmasız bırakmak istediğinden; Batılı devletler ise, anlaşma yapmak için Polonya'ya asker sokma şartını öne süren Sovyetler Birliği'nin daha sonra Polonya topraklarından bu kuvvetlerini geri çekmeyerek işgâl altına alacağından ve etki alanını genişleteceğinden endişe duyuyorlardı. Bu dönemde Alman saldırılarına karşı hazırlanabilmek için zamana ihtiyaç olduğunu bilen Stalin, zaman kazanmanın Hitler'le doğrudan anlaşarak gerçekleşebileceğini düşünüyordu.⁷

Bununla birlikte Alman-Rus yumuşamasında 3 Mayıs 1939'da Dışişleri Komiseri Litvinov'un görevinden alınması büyük oranda etkili olmuştur. Çünkü Litvinov, Hitler Almanya'sına karşı Batı'nın işbirliğini savunan biriydi. Molotov'un atanmasıyla birlikte ilk olarak 23 Ağustos 1939'da Moskova'da bir pakt imzalandı. Bu pakt savaşı kaçınılmaz kılmıştı. İki lider arasında imzalanan pakt ile Sovyetler ve Almanya arasında tampon görevi gören Polonya ortadan kaldırılacak ve Sovyet Rusya'ya Baltık Devletleri ve Besarabya'nın işgâli için büyük bir koridor açacaktı.⁸ II. Dünya Savaşı'nda Stalin ile Hitler arasında imzalanan bu anlaşma; 1933-1945 yılları arasında Sovyet yönetiminin diplomasi alanındaki en önemli başarılarından biri olarak söylenebilir.

Savaş başladıktan sonra yaklaşmakta olan Alman saldırısına ilişkin istihbarata inanmayıp gafil avlanan Stalin,⁹ ilk olarak 28 Eylül'ü 29'a bağlayan gecede Almanya, Rusya ile olan birlikteliğini göstermek amacıyla birlikte müşterek bir beyanname ilan etti. Bu beyanname şöyle deniyordu:

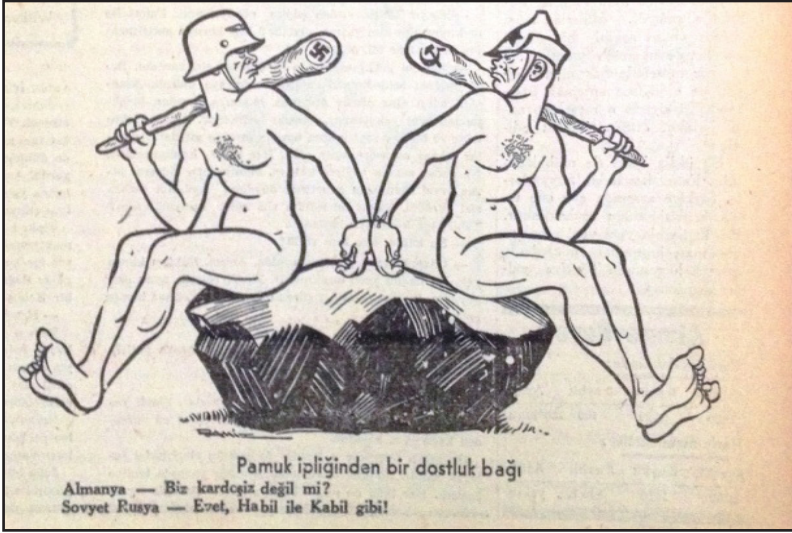
*“Almanya ve Sovyetler Birliği, Polonya devletinin ortadan kalkmasından doğan meseleleri görüşmüşlerdir. Polonya'nın ortadan kalkması, doğu ve batı için sağlam bir temel yaratmış bulunmaktadır. Bu bakımdan her iki hükümet bir taraftan Almanya, diğer taraftan da Fransa ve İngiltere arasındaki harbin artık sona ermesinin bütün dünya milletlerinin menfaatine olacağı kanaatindedir. Eğer Fransa ve İngiltere buna razı olmazsa, harbin devamının bütün mesuliyeti bu iki memlekete racî olacaktır. Harbin devamı halinde Almanya ve Sovyetler Birliği hükümetleri müşterek çalışmalarla gerekli tedbirleri alacaktır.”*¹⁰ Stalin'in 1939'da yaptığı ve akıllılık olarak kabul ettiği bu paktın ne denli sığ bir görüş olduğu, ancak 1941'de Hitler'in Rusya'ya girmesinden sonra anlaşılacaktı.

7 Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, ss.64-65.

8 Liddell Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi 1*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.23.

9 Kemal Okuyan, *Stalin'i Anlamak*, 4. Baskı, Yazılama Yayınevi, İstanbul, Ekim 2013, s.106.

10 Orhan Bahattin, “İnsanlık Tarihinin En Kanlı Harbi”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 5, Haziran 1965, s.12.

Resim-1: Vatan, 18 İlkteşrin 1940.

Almanya: "Biz kardeşiz değil mi?"

Sovyet Rusya: *Evet, Habil ile Kabil gibi!*"

Aslında Stalin'in ikili tavrı ve siyaseti göz önünde bulundurulduğunda, bu ilişki bir "büyük oyun"dan ibaretti. Stalin, Hitler'in kurnazlık yaparak oyun oynadığı görüşündeydi. Hatta Stalin, Batı demokrasilerinin en az Almanya kadar tehlikeli olduğunu, en azından içgüdüsel olarak da Hitler ile işbirliği yapabileceğini, Batı'nın Hitler'i durdurma konusunda ciddi olmadıklarını ve Sovyet Rusya'yı yok etmek için Hitler'i serbest bırakmak istediklerini düşünüyordu. Yani Stalin, kendisini güvene almak açısından Hitler'in bulunduğu konumdan yararlanmak istiyordu. Diğer bir ifadeyle Stalin ile Hitler arasındaki dostluk bağı adeta "pamuk ipliğinden ibaretti" ve 1939 yılında iki lider arasında başlayan samimi ilişkiler kısa süreli olacaktı.

Bununla birlikte Alman-Rus paktının görüşüldüğü günlerde Sovyetler Birliği'nin bu hadiseler karşısında yabancı kalmayacağını ve bu işi kolaylıkla halledeceğini ifade eden Stalin, Batılıların saldırganlara karşı yürüttüğü "karışmazlık" politikasını şiddetle tenkit ederek, Batı'nın saldırgan devletleri Sovyet Birliği'nin üzerine saldırtmak için çalıştığını söylemekteydi.¹¹ Stalin'in bu ifadeleri oldukça açıktı. O'na göre; Hitler'in iktidara gelişinden itibaren sistemli bir biçimde zaman zaman faşist ülkeyi cesaretlendiren İngilizlere daha ne kadar güvenecekti?

Batılı tarihçiler İngiliz ve Fransızların Almanya'ya dönük politikasına "yatıştırma" adını verirler. Stalin açısından bu politikanın içeriği çok açık ki,

11 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Kitabevi, İstanbul, 2005, s.299.

"kışkırtma" idi. Çünkü Stalin, birinci dereceden sorumluluk alarak üstlendiği ülkesine karşı faşistleri sürekli kışkırtan İngiltere'ye bel bağlamanın bir sınırı olduğunu görmüştü.¹² Zaten 18. Komünist Kongresi'nde Stalin'in nutkuna göre, Sovyet Rusya'nın haricî siyaseti, İngiltere ve Fransa'yı tenkit eder nitelikte idi. Stalin, İngiltere, Fransa ve Amerika gibi demokrasilerin saldırgan politikasına, mütecevizlere birbiri ardınca etkide bulduktan sonra "*dünya yeniden paylaşılıyor fakat, bu da gayri mütecevizler namına yapılıyor*" ifadelerinde bulunuyordu. Bunun temel sebebi olarak da demokrasilerin kolektif mukavemet ve kolektif emniyet esasını bırakarak adem-î müdahale sistemini tutmalarından kaynaklandığını belirterek, tehditler karşısında yabancı kalınmayacağını söylüyordu. Stalin'in nutkuna göre, Sovyet Rusya sulh taraftarıydı ve memlekette iyi şeyler vücuda getirmek amacındaydı. Yine ona göre; Sovyet Rusya, hem hudut devletlerle iyi geçinecek hem de tecavüze uğrayan devletlerin lehinde olacaktı.¹³ Nutkun devamında Stalin, demokrasilerin harbe göz yummalarındaki maksadı "*Dünyanın Taksimine Şahit Olmaktayız*" diyerek bu ekonomik buhranın emperyalist mücadeleyi daha da vahimleştirdiğini ifade ediyor ve demokrasi devletlerinin amacını şu şekilde açıklıyordu:

"Sovyet Rusya Moskova Delegesi Şerbalov Moskova büyük endüstrisinin 1913 senesine nazaran 16.5 kat daha fazla geliştiğini belirtirken bu müddet zarfında büyük gelişmeler gerçekleştiğini belirtirken, Bay Stalin kapitalist devletler için bu devrenin, daha ekonomik ve daha politik sahada vahim karışıklık içerisinde geçtiğini belirtmiştir. 1937 senesinin ikinci altı ayından itibaren yeni bir ekonomik buhran başlamış, Amerika Birleşik Devletleri'nde, İngiltere ve Fransa'da endüstri yeniden inhitat alaimi göstermiş ve netice de yeni teşevvüş (karışıklık) geçirmiştir.

...Bugün mevzu bahis olan şey dünyadaki nüfus muntikalarını ve müstemlekeleri yeniden harp yoluyla taksim etmektir. Tecavüz fülleri haklı göstermek için Japonya dokuz devlet muahedesinin ardından kendisine haksız muamele edildiğini Fransa ve İngiltere müstemlekelerine malik iken Çin hesabına kendi arazisinin genişletilmediğine müsaade edilmediğini belirtmektedir. İtalya ise birinci harpten ganimet dağıtılırken haksız muamele gördüğünü İngiltere ve Fransa'nın nüfus muntikalarından bir taviz aramakta olduğunu icap ettiğini söyleyerek işte bu üç Almanya, Japonya ve İtalya'nın oluşturmuş olduğu Blok'u oluşturmuş olduklarını belirterek bu suretle Avrupa'da toprakların taksimini yeniden belirleme yoluna gittiklerini açıklamıştır."¹⁴

Stalin'e göre, bu kolektif barış sisteminin yıkılmasının tek mesulü İngiltere ve Fransa idi. Stalin liderliğindeki Sovyetler, kolektif barış sisteminin en hararetle taraftarı olarak karşımıza çıkarken, diğer Batılı ülkeler İngiltere'nin politikasına göre şekil alıyordu. Bu demek oluyordu ki yine her şey dönüp dolaşıp İngiltere'nin izlediği politikayla şekillenecekti.¹⁵

12 Okuyan, a.g.e., s.118.

13 Tan, 12 Mart 1939.

14 Tan, 12 Mart 1939.

15 Anadolu, 18 Mart 1939.

Dünyadaki dengeleri yerinden oynatan savaşın çıkışından sonra Batılı devletler karşısında Stalin'in ilk talebi kuşkusuz, İngiltere ve Fransa'nın 13 Nisan 1939'da, Romanya ve Yunanistan'a vermiş oldukları garantiden dolayı Türkiye'nin bu devletlere gerçekleşecek olası bir taarruzda yükümlülük altına girmesi durumunun değişmesi gerektiği konusundaydı. Stalin, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında yapılan olası bir ittifakı geçersiz kılmak niyetindeydi ve bunu gerçekleştirmek için Türk Heyeti'ne, Sovyetler Birliği ile Türkiye'yi karşı karşıya getirebilecek Üçlü İttifak Antlaşması'nda yer alan 2 numaralı protokolün¹⁶ de değişmesini istemişti.¹⁷

Stalin'in bir diğer talebi, Türk-Sovyet saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması üzerinde değişiklik yapılması hakkındaydı. II. Dünya Savaşı'nda Almanların Türkiye'ye saldırma ihtimali karşısında Stalin, Almanya'ya karşı Türkiye'ye yardım etmemek için, Alman-Sovyet ilişkilerinin yeni halini göz önüne alan bir değişikliğin antlaşma metninde yer almasını istiyordu. Ancak 13 Ekim'de Türkiye-Sovyet Rusya arasında yapılan toplantıda dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun; "Böyle bir çekince antlaşmayı anlamsız kılar, müzakereleri çıkmaza sokar" şeklindeki ifadesi Almanya'ya karşı çekince koyma fikrinden bir süreliğine vazgeçirmiştir.¹⁸Sovyet Rusya'nın, Türkiye'nin egemenliğine ve Montrö Sözleşmesi'ni imzalayan diğer devletlerin isteklerine aykırı olan bu talepleri, Şükrü Saraçoğlu tarafından doğal olarak kabul edilmemiştir. Hatta Stalin, Şükrü Saraçoğlu'nun uzlaşmaz bir tavır içinde olduğunu ifade etmiş; ardından taktik değiştirerek ikili ve çelişkili tavrıyla Türkiye'ye toprak verilebileceğinden dahi bahsetmiştir. Bu dönemde İtalya'nın elinde bulunan Yunan Adaları ve On iki Ada'nın Türkiye'ye ait olması gerektiğini belirten Stalin'in mantığı; "Kaz gelecek yerden tavuğu esirgememek" anlayışına dayanmaktaydı.¹⁹

Bu dönemde Almanya-Rusya arasında yumuşayan ilişkiler ve yakınlaşmalar neticesinde Alman Hükümeti, 1939 Temmuz'undaki bir direktifle Alman basınında Sovyet karşıtı yazılar yazılmasını da yasaklamıştı.²⁰ Almanya ve Sovyetler Birliği arasında ilişkileri yoğunlaştıran saldırmazlık paktı ile birlikte

16 Notada Türkiye'nin savaşa girmesi konusuyla ilgili 2 numaralı protokolde şu ifadeler yer almaktaydı: "Hariciye Vekili, İtalya'nın harbe girmesi üzerine, Büyük Britanya ve Fransa Büyükelçileri tarafından, hükümetleri namına yapılan teşebbüsü ve telkinleri Hükümete arza müzaraat etmişlerdir. Bu teşebbüs ve telkinleri dikkatle tetkik ettikten sonra Cumhuriyet Hükümeti, Üçlü Müahede'nin ikinci maddesinin bilâkaydıışart (şartsız olarak) tatbikinin bugünkü ahvalde Türkiye'yi Sosyalist Sovyetik Cumhuriyet Birliği ile silahlı bir ihtilafa seok edebileceği kanaatine varmıştır. Binaenaleyh Hükümet bu Muahedenamenin asli cüzünü tekil eden iki numaralı protokolün hükümlerine istinad etmeğe karar vermiştir.", Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, SBF Yayınları, Ankara 1983, ss.15-16.

17 Burçak, a.g.e., ss. 84-85.

18 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, C. I., 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 420.

19 Burçak, a.g.e., s. 90.

20 BCA, 30-10-0-0-231-560-10.

bir de “gizli protokol” imzalanmıştır.²¹ Saldırmazlık paktının gizli bölümünde, Doğu Avrupa’da ve özellikle Polonya ile Baltık bölgesinde Alman ve Sovyet etki alanları belirleniyordu. Yine bu gizli protokole göre, Litvanya’nın kuzey sınırında kalan Baltık bölgesi, yani Finlandiya, Estonya ve Letonya Sovyet nüfuz alanı içinde oluyordu. Litvanya Almanya’nın nüfuzuna bırakılmıştı. Dahası her iki devlet de Polonya’nın Vilna bölgesinin Litvanya’ya ait olduğunu kabul ediyordu. Polonya’ya gelince, bu devlet de Sovyet Rusya ile Almanya arasında paylaşılıyordu. Narev, Vistul ve San nehirlerinin meydana getirdiği çizginin doğu kısmında Sovyet nüfuzu, batı kısmında da Alman nüfuzu bulunacaktı. Ayrıca bu gizli protokolle Almanya, Romanya’ya ait Besarabya’nın Sovyet Rusya’nın eline geçmesine izin veriyordu.²²

Böylece Sovyetler Birliği ile Almanya arasında yapılan mutabakat gereğince üç Baltık Devleti, (Estonya, Letonya ve Litvanya), Nazi-Sovyet Paktı’nın ilk kurbanı olmuşlardır. Sovyet diplomasisinin etkisi ile üç küçük ülke, Eylül-Ekim 1939’da yapmış oldukları mecburi antlaşmalara göre, Sovyet Rusya’nın kendi memleketlerine silahlı kuvvetler yığmasına müsaade ettiler, akabinde 1940 Temmuzunda Sovyetler Birliği tarafından ilhak edildiler. Ardından Ruslar Finlandiya topraklarını kullanım hakkı istediler ve bu ülkenin Sovyet taleplerini geri çevirmesi üzerine 30 Kasım 1939’da resmen Finlandiya’ya girdiler.²³

Türk basınında Sovyetler Birliği’nin, Polonya topraklarına yerleşmesinin Sovyetlerin toprak bütünlüklerini koruması bakımından doğal olduğu görüşü ön plâna çıkmıştı. Türk basını; bu durumun Türk-Sovyet dostluğuna zarar vermeyeceğini tekrarlamakta idi. Örneğin Necmeddin Sadak, 20 Eylül’deki yazısında Polonya’nın paylaşılması meselesinin 23 Ağustos’ta yapılmış saldırmazlık paktında mı kararlaştırıldığının veya bundan sonra Sovyetlerin Baltık devletlerinin üzerine mi gidileceğinin bilinmediğini belirtmiştir. Sadak ayrıca; Sovyetlerin verdikleri beyanatlara dayanarak, onların Polonya topraklarına girmelerinin nedeninin kendi toprak bütünlüklerini tehlike düşürmemek için olduğunu söylemiştir. Sadak’a göre Sovyetlerin Polonya’ya girmesindeki asıl amaçları Almanya’nın doğu yönünde daha fazla ilerlemeleri izin vermemektir. Yazar, Türkiye’nin bu olay karşısında yeni bir hareket tarzı geliştirmeyeceğini ve Türk-Sovyet dostluğunun hala sağlam bir şekilde devam ettiğini söylemiştir.²⁴

Yunus Nadi ise Sovyetler Birliği’nin bu bölgeleri işgâli etmesi üzerine şu saptamada bulunmuştu:

“Sovyetler Birliği ile Almanya; yaptıkları adem-i tecavüz paktı sırasında bu kararı almışlardı. Ancak buna rağmen Almanya ve Sovyetler Birliği’nin dünyayı kendi aralarında taksim etme düşüncesi bir hayal ürünüdür. Bugüne kadar Sovyetler

21 BCA, 030-0-001-000-000-66-415-12.

22 Sander, *Siyasi Tarih...*, s.65.

23 BCA, 030-0-001-000-000- 66-415-12.

24 Necmettin Sadak, “Son Hadiseler ve Türkiye-Rusya Dostluğu”, *Akşam*, 20 Eylül 1939.

Birliği'nin adımlarının kendileri açısından bir sürpriz mahiyetindeydi, ancak buna rağmen Sovyetlerin Balkanları ve Karadeniz'i tehlike düşürecek durumlara asla lakayd kalmayacaklardır. Çünkü bu bölgelerin tehlikeye düşmesi, Sovyetler Birliği'nin kendisinin de tehlikeye düşmesi anlamına gelir.”²⁵

Cumhuriyet gazetesinin 26 Eylül 1939'daki sayısındaki “*Hem Nalına Hem Mihına*” adlı köşedeki imzasız bir yazıda, Sovyetler Birliği'nin Almanya ile ilişkisinden doğan kazançlar gazetesinin sütunlarına taşınmıştır. Bu habere göre Almanya, Sovyetler Birliği'ni yanına çekmek için pek çok ödünler vermiştir ve Avrupa'daki hareket sahasını kısıtlamıştır. Şimdi ise Litvanya, Romanya ve Macaristan gibi ülkeler Sovyetlerin etki alanı içine girmiştir. Böylece Almanya, doğuda Sovyetlerin rızası olmadan hiçbir şey yapamayacaktır. Köşe yazısına göre; yeni durumun en büyük özelliği Almanya'nın Romanya üzerinden Balkanlara ve Karadeniz'e girme imkanının ortadan kaldırılmış olmasıdır. Sovyetler Birliği bu anlaşmadan kârlı çıkmış ve hemen hemen I. Dünya Savaşı'ndan önceki toprak genişliğine sahip olmuştur.²⁶

Türk basınının kıdemli yazarlarından Ahmet Şükrü Esmer'e göre; Almanya ile Sovyetler arasında yapılan anlaşmada Baltık devletlerinin adının geçmemesine rağmen Sovyetler Birliği'nin Baltık'taki hakimiyetini Almanlara kabul ettirmiştir. Sovyetler, Estonya'yı işgal etmemiştir, ancak bu devletle imzaladığı karşılıklı yardım anlaşmasıyla, Estonya'yı himayesi altına almıştır. Esmer, bu anlaşmayla Almanya'nın Sovyetlere önemli tavizler verdiğini, Sovyetlerin kendisine geniş yayılma alanları bulduğunu söylemiştir.²⁷

Bununla birlikte Almanya ve Sovyetler Birliği arasında gelişen samimi ilişkiler neticesinde iki ülke arasında imzalanan 23 Ağustos 1939 tarihli “*Saldırmazlık Paktı*”, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri açısından son derece önemli bir gelişmeydi. Çünkü bugüne kadar Türkiye, bir yandan İngiltere ve Fransa ile savaş öncesinde işbirliği görüşmeleri yaparken, diğer taraftan da Sovyetler Birliği'nin Almanya'ya karşı Batılı devletlerin yanında yer alacağını umuyordu. Ancak, bu pakt neticesinde Türkiye Sovyet Rusya'dan umut ettiği tavrı bulamamıştır. Neticede Sovyetler Birliği Almanya ile anlaşınca Türkiye, İngiliz-Fransız bağlılığı ve Sovyetler Birliği ile ilişkilere devam etmek arasında çok zor bir seçim yapmak zorunda kaldı.²⁸

23 Ağustos'ta Almanya ile Sovyet Rusya arasında yapılan bu pakt, Türk-Sovyet ilişkilerini daha da zora sokmuştu. Çünkü Türkiye, Türk Kurtuluş Savaşı'ndan beri yakın ilişkiler içinde olduğu Sovyetler Birliği ile yollarını ayırıyor ve Batılı müttefiklere doğru harici siyasetini belirliyordu.

25 Yunus Nadi, “Sürprizlerin Şaşırtma Hududu”, *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1939.

26 *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1939.

27 Ahmet Şükrü Esmer, “Almanya, Sovyetler ve Baltık Denizi”, *Ulus*, 3 Ekim 1939.

28 Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1961, ss.24-25.

Stalin ise, bu dönemde Alman yakınlaşması sonucunda Türkiye ile gerginleşen politika sonrasında bir mesajla, Türk dostluğuna büyük kıymet vermekte olduğunu ve bu münasebetle Türkiye ile Rusya arasında yeni bir anlaşma yapılacağını bildiriyordu.²⁹ Bu sıralarda Türkiye 5 Eylül 1939 günü SSCB Dışişleri Bakanı Molotov'dan Türk Büyükelçisi'ne değişen dünya şartlarında ilişkilerin daha farklı bir yönde ele alınması gerektiği cevabını almıştı. Ancak buna rağmen iki taraf arasındaki görüşmeler kesilmemiş ve 25 Eylül 1939 günü Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu iki ülke arasında ilişkilerin korunması gerektiğini vurgulayarak, Moskova'ya hareket etmiştir. Ancak, görüşmelerde Sovyetlerin Almanya ile imzaladığı anlaşmanın etkisi ve özellikle de Sovyetlerin Alman isteklerini ve Türkiye'nin kabul edemeyeceği istekleri öne çıkarılınca görüşmelerden bir sonuç çıkmamış ve bir netice alınmadan sonuçlanmıştır.³⁰

Moskova Görüşmeleri sonrası Başbakan Refik Saydam 17 Ekim 1939'da Cumhuriyet Halk Partisi B.M. Meclisi Grubu'nda yaptığı konuşmasında Türk-Sovyet görüşmelerinin neticesini şu ifadelerle anlatmıştır:

*"Hariciye Vekilimiz Moskova'ya giderken Sovyetlerle aramızda ne yolda bir muahede yapılabileceği iki hükümet beyninde görüşülmüştü. Moskova'da bu esaslar dâhilinde cereyan eden müzakerelerin bir itilafa varması mümkün olmamıştır. Bunun sebebi, Sovyet hükümetin Hariciye Vekilimize büsbütün yeni teklifler serdetmiş olmasıdır. Bu yeni teklifleri Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında Sovyetlerin vukufu dâhilinde takarrür eden esaslarla telif etmek mümkün olmadığı gibi emniyetimiz bakımından bize verilen garantilerin bizden istenen taahhütlere tekabül etmemekte bulunduğu ve Boğazlar üzerinde de Türkiye'nin beynelmilel umumi taahhütlerin başka hükümetlerden tevakki etmeği esas ittihaz eden siyasetine Sovyet istekleri uygun görülmediği yönde Türkiye-Sovyet Rusya müzakeratının bu defa Moskova'da intacı mümkün olmamıştır. Bununla beraber Sovyetlerle olan münasebatımız eskisi gibi dostane esaslarda berdevam bulunmaktadır."*³¹ Başbakan Refik Saydam'ın konuşmasının muhtemel bir Sovyet tepkisini önlemeye yönelik olduğu gayet açıktır. Görüşmelerin başarısız bir şekilde sonuçlanmış olması Türk Hükümeti'ni son derece tedirgin etmiştir.

Moskova Görüşmeleri sonrasında Türk basını da bu görüşmelere tepkisiz kalmamış ve görüşmelerin mahiyeti hakkında yazılar yazmışlardır. Örneğin Moskova Antlaşmasından çıkan sonuca olumsuz yaklaşan Yunus Nadi'ye göre; Moskova Antlaşması askeri bir ittifak değildir, sadece her iki devletin vaziyeti doğrultusunda birbirleriyle istişare yapmasıdır. Yunus Nadi, Sovyetler Birliği'nin halen Almanya ile İngiltere ve Fransa arasında devam eden savaşa dahil olacağına yönelik bir harekette bulunmadığını, Sovyetler bu anlaşmayla Almanya'ya karşı hiçbir taahhütte girmediklerini söylemiştir.³² Bununla birlikte yaklaşık bir aya yakın bir zamandır süren Moskova görüşmelerinin ilerleyişi ile

29 Anadolu, 15 Kanunuevvel 1939.

30 Kamuran Gürün, *Türk- Sovyet İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s.224.

31 BCA, 030-0-001-000-000-42-248-6.

32 Yunus Nadi, "Kuvvet Muvazenesi", *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1939.

ilgili basında önemli bilgiler yer almamıştır. Gazetelerde daha çok “Moskova’da müzakereler en dostane bir hava içinde inkişaf ediyor”³³ şeklinde lanse edilmiştir.

Yine Yunus Nadi, 6 Ekim 1939’daki yazısında Türk-Sovyet dostluğunu ve Türkiye’nin Sovyetlerin çıkarlarını koruduğunu belirterek şu sözleri ifade etmiştir:

“Dünyanın en buhranlı bir zamanında Hariciye Vekilimizle Sovyet devlet adamları arasında Moskova müzakereleri cereyan ederken biz iki komşu memleketin maddi ve manevi bu sarsılmaz dostluklarının vaziyete daima hakim olmakta olacağını düşünerek en kati bir huzur ve emniyet içinde bulunuyoruz. Sovyetler Cumhuriyetinin malumu olduğu veçhile siyasetinde dürüstlüğü kendisine başlıca şiar edinmiş olan Türkiye, başka memleketlerle akdettiği muahedelerin yakından veya uzaktan Sovyetleri alakadar etmesi ihtimallerinde daima Sovyetlerle dostluğumuzu halelden masun tutacak ihtiyat kayıtları koymağa bilhassa itina etmiştir.”³⁴

Moskova Görüşmeleri; Türk-Sovyet dış ilişkilerinde önemli diplomatik kavşaklardan birini oluşturmaktadır. Bu görüşmelerde, özellikle Sovyetler Birliği tarafından talep edilen Montrö’nün değiştirilmesi konusunun öne sürülmesi Türkiye’yi oldukça rahatsız etmiştir. Türkiye, bu dönemden sonra yavaş yavaş Sovyetler Birliği’nden uzaklaşmaya başlayarak Batılı devletlere yakınlaşmış ve Batılı devletlerin desteğini aramaya başlamıştır. Zaten görüşmeler sonrası Şükrü Saraçoğlu’da yurda dönmüş ve 19 Ekim 1939 günü Türkiye-İngiltere-Fransa üçlü ittifakı imzalanmıştır. Sovyetler Birliği’nin Moskova Görüşmeleri’nde sert bir diplomatik tavır sergilemiş olması Türkiye için büyük bir tehdit oluşturmuştur.³⁵

Moskova Görüşmeleri’nden sonra Sovyet diplomasisinin temel siyasetini genel olarak iki ana perspektifte inceleyebilmek mümkündür. Görüşmeler sonrasında ilk etabı; Sovyetler Birliği’nin Almanya ile ittifak içerisinde olduğu Ağustos 1939-Haziran 1941 tarihleri arasındaki dönem oluştururken, diğer etabı da Alman-Sovyet savaşının başladığı 22 Haziran 1941 tarihinden itibaren II. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar devam eden dönem oluşturmaktadır.

1939-1941 dönemi içerisinde Stalin’in 1939’da Hitler’le anlaşarak Polonya’yı işgali sırasında yürütmüş olduğu “Sosyalist anavatanın savunmasını daha da batıdan başlatmak” propagandası; Sovyet propaganda afişleriyle çok açık bir şekilde resmedilmişti. Bu dönemdeki afişler Kızıl Ordu askerleriyle öpüşen Polonyalıları resmederken, diğer taraftan da Stalin’in bizzat onayıyla Katyn ormanında yüzlerce Polonyalı asker esaret altındayken katlediliyordu. Bir yandan bu şekilde bir propaganda yürütülürken, diğer yandan da iki blok neredeyse ülkenin yarısını işgal etmişti. Stalin’in ikili ve çelişkili tavrını Polonya’da yapılanlar açık bir şekilde ortaya koyuyordu. Hatta Stalin, işgalin

33 Akşam, 5 Ekim 1939.

34 Yunus Nadi, “Sovyetler-Türkiye Münasebetleri”, Cumhuriyet, 6 Ekim 1939.

35 Barış Ertem, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye’nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkileri”, Turkish Studies, V. 8/7 Summer 2013, s.164.

gerekçesi olarak da Ukraynalıları ve Belarusyalıları korumak olduğunu ifade etmekteydi. Polonya'nın ardından da 17 Eylül 1939 günü Sovyet orduları harekete geçerek Ukrayna'yı işgale başladı. Kızıl Ordu'nun hareketi her tarafta heyecan uyandırmıştı ve Sovyetler Polonya'da hükümet olmadığını ve Kızıl Ordu'nun ırkdaşlarını himaye etmek için harekete geçtiği belirtiliyordu.³⁶

Bununla birlikte Polonya'nın Almanya tarafından işgal edilmesinden Stalin pek memnun değildi. Çünkü Stalin, Rusya'nın Baltık kanadını geçici müttefiki Hitler'den korumak için bir an önce muhafaza altına almak istiyordu. Nitekim öyle de oldu ve Stalin; 10 Ekim tarihine kadar Litvanya, Letonya ve Estonya ülkeleriyle, bu ülkelerin stratejik bölgelerinde birlik bulundurabileceğine ilişkin anlaşma yaptı. 9 Ekim'de Finlandiya ile görüşmelere başladı. 14 Ekim'de hedeflerini ve buna yönelik taleplerini belirledi.³⁷

Talepler tarafsız bir şekilde incelendiğinde Finlandiya'nın güvenliğine bir zarar gelmeden Rusya'ya büyük bir güven sağladığı görülmektedir. Anlaşma Rusya'ya karşı herhangi bir Alman saldırısında Finlandiya'nın kullanılmasını engelliyordu. Ancak Finliler Hangö Limanı'nı Rusya'ya vermek istemeyince tartışmalar şiddetlendi. Stalin, 28 Kasım'da paktı iptal ettiğini açıkladı ve 30 Kasım'da Finlandiya'yı işgale başladı. 30 Kasım'da Rusya havadan, karadan ve denizden harekâta geçerek Finlandiya'yı istilâ etmeye başladı. Fin ordusu her tarafta Rus ordusuna karşı mukavemet ederken, Rus uçakları bir çok şehir ve kasabalara ölüm bombaları atarak, Helsinki şehrini ateşler içinde bırakmıştır.³⁸ Bu açık saldırı karşısında Finlandiya hemen Milletler Cemiyet'ine başvurdu. Milletler Cemiyet'i Sovyetler Birliği'ni saldırgan ilan ederek üyelikten çıkardı. Dışarıdan herhangi bir yardım gelmemesine rağmen Finler iyi direnmişlerdi. 12 Mart 1940 tarihine kadar savaş devam etti. 12 Mart 1940'ta Moskova'da yapılan bir anlaşmayla Finlandiya'nın Sovyetler Birliği'ne bağlanması sonucunda, Sovyetler Birliği Finlandiya Körfezi'ne inerek Baltık Denizi'ne ulaşmıştır. Bu dönemde Türk basının önde gelen yayın organı Tasviri Efkâr gazetesi Stalin'in politikasını, "*Kabul etmek lazımdır ki Garb savaşa girdiğinden beri Stalin çok iyi bir siyaset takip etmiştir. Avrupa muharebesinden en iyi istifade eden o olmuştur. Çünkü Finlandiya hariç zapt ettiği memleketler kan dökülmeden elde edilmiştir*"³⁹ şeklindeki sözleriyle Stalin'i övmüştür. İki devlet arasında yapılan bu anlaşmayla Stalin, Hangö Limanı'nı kiralarırken, Leningrad'ın yakınındaki Karelia bölgesi ile Buz Denizi kıyısında İsveç- Norveç sınırları arasında kalan Petsamo'yu almıştır.⁴⁰ Böylece Stalin, Baltık Denizi'ne inmekle, savaşı başlatmasına neden olan maddeleri elde etmiş oluyordu.

36 Sovyet propaganda afişleri ve Stalin tarafından Polonyalıları uygulanan katliam hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz., Mehmet Tanju Akad, "Büyükler İçin Modern Savaş Masalları", *Tarih Dergisi*, 28 Aralık 2016, s.31.

37 Hart, *a.g.e.*, ss. 51-52.

38 *Anadolu*, 1 Kanunu Evvel 1939.

39 *Tasviri Efkâr*, 2 Ağustos 1940.

40 Sander, *Siyasi Tarih...*, ss.127-128.

Hitler, bu sıralarda Stalin'i Besarabya'yı işgâl etmesi için durmadan teşvik etmekteydi. Hitler'in amacı; eğer Rusya Besarabya'yı işgâl ederse, Romanya müttefiklerin yardımını isteyecekti ve bu suretle Rusya harbe girerek Almanya'nın hemen yanı başında mevki alacaktı.⁴¹ Ancak, bu süre zarfında Almanya'nın Romanya'ya yönelik harekâtları Sovyetler Birliği'ni telâşlandırıyordu.⁴² Stalin bu süre zarfında, Sovyetlerin emniyetini temin için yeni bir sulh programı hazırlıyordu. Stalin'in amacı; Besarabya'yı tahakkuk edip, ihtilâl günlerinde Sovyet Rusya'dan ayrılan toprakları bu zaaf günlerinde çalınmış parçalar halinde geri almaktı.⁴³

1940 yılı içerisinde Sovyetlerle ilgili plânlarını gerçekleştirmek isteyen İngiltere'nin bu dönemdeki Sovyet dış siyaseti içerisinde, Türk-Sovyet ilişkilerini düzeltmek de yer almaktaydı. Zaten 1 Temmuz 1940 tarihinde Stalin, İngilizlere Türkiye'ye karşı bir saldırı düşünmediklerini ancak Türkiye ile işbirliği yapmaları halinde Boğazlar rejiminin değişmesi gerekliliği üzerinde duruyordu. Bu dönemde Almanlara güvenmeyen Stalin, ikinci bir çare olarak İngiltere ile olan ilişkilerini de kesmek istememişti. Nitekim Stalin savaşın başından beri sürdürdüğü bu ikili tavırla eline geçen fırsatı değerlendirdi ve İngiltere'yi, Boğazlar konusunda Türkiye'yi ikna etmeye zorladı. Daha önce de aynı taktiği Almanlara da uygulayan Stalin, İngiltere'nin politikasını Almanlardan saklama ihtiyacı duymamıştı.⁴⁴

Almanya ile ilişkilerinde çelişkili tavırlar sergileyen Stalin, 1940 yılının Mayıs ayında Sovyetler Birliği'nin yeni Balkan siyasetini açıklıyordu. Stalin, II. Dünya Savaşı döneminde geliştirdiği "Stalinizm" adlı siyasetiyle Sovyet Devleti'ni potansiyel tehlikelerden koruma amacı adı altında diğer halkları adeta yok etme politikasına dönüştürmüştü.⁴⁵ Stalinizm düşüncesinin oluşumunun başlangıcı 1920'li yılların ortalarından itibaren parti kadrolarının "Yahudileştirilmesine" karşı olarak "Ruslaştırılma" politikasının başlamış olmasıyla ortaya çıkmıştı. Böylece Stalin tarafından 1927'den itibaren polit-büro içindeki Yahudi liderler uzaklaştırılmıştır. Stalin tarafından bunun anlamı çok açıktı. Ona göre bu durum anti-semitist bir düşüncenin değil, parti kadrolarında yapılan basit bir değişiklik olarak tanımlanmıştı. Hatta Stalin'in bu Ruslaştırma politikalarının yanı sıra "Tüm Rusya'nın İmparatoru" olma plânı dikkat çekiciydi.⁴⁶ Yani Stalin, II. Dünya Savaşı dönemi içerisinde daha önceki Sovyet liderinin aksine Rus milliyetçiliği söylemini "şovenist politikalara" adapte etmiş ve Rus milliyetçiliği fikrini daha da

41 Anadolu, 1 Kanunuevvel 1939.

42 Ertem, "İkinci Dünya Savaşı...", s.165.

43 Yeni Asır, 13 Mart 1940.

44 Selim Deringil, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul, 1994, ss.101-102.

45 "II. Dünya Savaşı yıllarında Stalin tarafından Karadeniz'in kıyılarını temizlemek amacıyla potansiyel tehlike olarak görülüp, sürgün edilen halklar için ayrıca bkz.", Seyfettin Bayram, *Stalin Cehenneminde Alaska Türkleri*, Çınar Matbaası, Bursa, 2004.

46 Merve Suna Özel, "Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4. S.2, Temmuz 2014, s.112.

ateşleyerek harekete geçirtmişti. Stalin, bu sayede Alman (Faşizm) işğaline karşı Rusya'yı korumak adına yürüttüğü milliyetçilik fikrini zirveye çıkaracaktı.⁴⁷

Bu amaçla Stalin, Sovyet Rusya ile Yugoslavya arasında diplomatik ilişkiler başlatmak için; Moskova'da ticaret alanında yeni müzakereler yapmaya başladı. Bu dönemde Macaristan'da seferberlik ilan edilmesi, Alman ve Rumenler arasında gerginlik yaşanması, Bükreş hükümetinin askerî kuvvetleri Besarabya hududunda olması ve Bulgaristan'da siyasî buhran yaşanması sebebiyle Stalin, bu amacı gerçekleştirmek konusunda hayal kırıklığına uğramıştı. Özellikle Moskova-Roma-Berlin uzlaşmasının gerçekleşmemesi üzerine Stalin'in, Balkanlarda tekrardan Slav memleketlerinin hamisi olmaya çalışması Almanya ve İtalya'nın Balkanlara yönelik siyasetini de engellemişti.⁴⁸

Stalin'in politikalarıyla birlikte Sovyet Rusya ile Almanya arasında sanki bir yarış başlamıştı. Çünkü "*Stalin, Almanya ile bir savaşın mukadder olduğu, saldırmazlık paktı ile bunun sadece erteleneceği kanaatindedir.*"⁴⁹ Hatta Stalin, Fransa'ya yapılan çıkarmayı kastederek "*Bu genişliği, hazırlanışı ve ölçüsü ve tabiatındaki maharetleri bakımından harp tarihinde misline tesadüf edilmeyen bir teşebbüstür*"⁵⁰ olarak nitelenmiştir.

Yani Stalin, bu istilayı harp tarihinde eşi benzeri görülmeyen bir teşebbüs olarak yorumluyordu. Buna rağmen Almanya'nın Romanya'ya yönelik harekâtları 1940 yılının Ekim ayından itibaren artınca Sovyetler Birliği daha da telâşlanmaya başlamıştır. Stalin, Balkanlar'ın Almanya'nın etkisi altına girmesinden çekiniyordu. Bu çekince sonrasında Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı da zayıflamaya başlamış, daha sonraki dönemde savaş Batı Avrupa'dan doğuya ve Balkanlar'a doğru yönelmiştir. Böylece Nazi Almanya'sı ile Sovyetler arasında bu döneme kadar yürütülen ve adeta pamuk ipliğinden ibaret olan işbirliği de ciddi sorunlara yol açmıştır. Bu dönem sonrasında gerek Almanya, gerekse İtalya Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'a yayılmasından çekinmeye başlamışlardır.

Stalin'in yayılcı politikası sonucunda Sovyetler Birliği ile ilgili endişelerini ifade eden Hitler; "*Biz batıda meşgul iken Baltık ülkelerini ve Besarabya'yı işgal ederek Sovyetler niyetlerini ortaya koymuşlardı*" sözleriyle Stalin'in savaş hazırlığı içinde olduğunu belirtmiştir. Hitler, Stalin'in yalnızca zaman kazanmaya çalıştığını, bu sürede de Finlandiya ve Balkanlardaki çıkış noktalarını kuvvetlendirmeyi amaçladığını belirtmiş ve Stalin'in Müttefik kuvvetler tarafında yer alacağını vurgulamıştır. Bu nedenle de bir an önce Sovyetler Birliği'ne savaş açması gerektiğini belirtmiştir.⁵¹ Hitler, zaman kaybetmeksizin bir an önce Sovyetler Birliği'ne karşı taarruza geçmesi gerektiğinin farkındaydı.

47 Astrid S. Tuminez, *Russian Nationalism Since 1856: Ideology and the Making of Foreign Policy*, USA Rowman & Littlefield Publishers, 2000, ss.176-177.

48 *Yeni Asır*, 24 Mayıs 1940.

49 Okuyan, *a.g.e.*, s.126.

50 *Ulus*, 14 Haziran 1940.

51 Adolf Hitler, *Siyasi Vasiyetim*, Ötügen Yayınevi, Çev. Kâmil Turan, İstanbul, 1968, s.68.

Çünkü Hitler bu isteğini; *"İtalyanların ahmakça açtıkları Yunanistan seferi olmasaydı, birkaç hafta evvel Rusya'ya hücum etmiş olacaktık. Bizim için mesele onları mümkün olduğu kadar uzun müddet hareketsizliğe mahkûm etmektir. Hücumdan önceki haftalar sırasında en büyük endişem Stalin'in benden önce hücum teşebbüsünü eline almasıydı"*⁵² şeklinde ifade etmiştir.

Hitler'e göre; 1940 yılında Fransa'nın üstesinden gelindikten sonra Almanya'nın rakibi olan iki büyük devlet kalmıştı: İngiltere ile Rusya. Bu sebeple de Hitler ilk önce 17 Ekim 1940'ta Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'u Berlin'e davet etti ve görüştü. Ardından Rusya'ya savaş açma zamanının yaklaştığını anladı ve 18 Aralık 1940'ta Yüksek Alman Komuta Heyeti'ni topladı. Rusya'yı istilâ plânı 1941 yılının ilkbaharında başlayacaktı.⁵³

1940 yılında Almanya ile Rusya arasındaki Balkanlar'da başlayan çıkar çatışması neticesinde; Almanya, Balkan Devletleri'ne yöneldi. Almanya'nın Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'ne yayılması üzerine; İngiltere ile ABD, Türkiye'yi savaşa sokmaya çalıştılar. Ancak, bu girişimde başarılı olamadılar ve 18 Haziran 1941'de Almanya ile Türkiye bir Saldırmazlık Paketi imzaladılar. Ardından da Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne savaş açması üzerine; Türkiye, 22 Haziran 1941'de açık biçimde bir *(bi-taraftık)* ilanında bulundu ve tarafsız olduğunu duyurdu.⁵⁴

Almanya'nın açık bir şekilde savaş ilanından sonra Stalin, Almanya'nın artık kendi güvenlik bölgesine girdiğini düşünmekteydi. Hitler, Sovyetlerin Montrö sözleşmenin iptal edilip yenisinin Türkiye, Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya arasında düzenlenmesinden yana olduklarını belirtmesine ve Almanya'nın Boğazlar rejiminde Sovyet çıkarlarına uygun bir düzenleme için desteğe hazır olduğunu ifade etmesine rağmen,⁵⁵ Stalin, bu yeni düzenlemede savaş ve ticaret filolarını serbestçe Akdeniz'e çıkartma dâhil olmak üzere, Sovyetlere ayrıcalıklar verilmesi konusunda önemle üzerinde durmuştur. Stalin, aynı görüşmelerde Ege adaları ya da Boğazlarda kontrol noktalarına sahip olmak istediğini belirtmiş ve Üçlü Pakt'a katılabilmek için dört şart ileri sürmüştür. Stalin tarafından öne sürülen bu şartlar şöyleydi: Almanya Finlandiya'dan çekilecek, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz ve Boğazlarda güvenliği sağlanacak, Batum-Bakü hattının güneyinde İran Körfezi'ne doğru olan bölge Sovyetler Birliği'nin nüfuz bölgesi olarak tanınacak ve Japonya sahilinin kuzeyindeki petrol ve kömür imtiyazlarından vazgeçecekti.⁵⁶

Görüşmeler sonrasında *"Türkiye'yi mevcut yükümlülüklerinden kurtarmak ve onu yavaşça kendileriyle işbirliği yapmak için kazanmak"* ve Montrö'nün

52 A.g.e., ss.47-49.

53 Sander, *Siyasi Tarih...*, ss.139-141.

54 BCA, 030-0-018-001-002-95-54-1.

55 Ertem, *"İkinci Dünya Savaşı..."*, s.165.

56 Ali Suat Bilge, *Güç Komşuluk, Türkiye - Sovyetler Birliği İlişkileri (1920 - 1964)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s.153.

Sovyetlerin çıkarlarına uygun olarak yeniden düzenlenmesi konularında anlaşma sağlanmıştır. Anlaşma sonucunda Sovyetler istediği zaman savaş gemilerini Boğazlardan sınırsız geçirme hakkına sahip olacak, Karadeniz ülkeleriyle Almanya ve İtalya hariç diğer ülkelerin savaş gemileri ilke olarak Boğazlardan geçemeyecekti.⁵⁷ Aynı zamanda dünya üzerinde stratejik olarak son derece önemli bir konumda olan Boğazları başka bir devletle paylaşmak istemeyen Hitler, Sovyetlerin taleplerinden rahatsız olmuş ve Berlin görüşmelerinden sonra Sovyetlerle işbirliğini bitirme zamanının geldiğine karar vermişti. Sovyetlerin dünya nüfuz bölgeleri ile ilgili yeni taleplerini iletmediği 26 Kasım 1940 tarihli telgrafa cevap vermeyen Hitler, 18 Aralık 1940 günü kesin olarak Alman ordularına Ruslara karşı saldırıya hazır olma emrini vermiştir.⁵⁸ İki taraf (Almanya-Sovyetler) arasında 1940 yazında başlayan gerginlik 22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetlere savaş ilan etmesiyle sonuçlandı. Böylece Sovyetler; II. Dünya Savaşı'na Müttefik Devletler safında katılarak Almanya'nın karşısında yer aldı.

1941 yazında Sovyetler Birliği'ne savaş açan Almanya; ilk olarak Balkanlarda Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'ı kendi yanına çekmeyi başardı. Yugoslavya'yı 6 Nisan 1941'de işgal etti. Hemen sonrasında Mayıs ayı içerisinde, Yunanistan'ı ele geçirdi ve Ege denizindeki bazı adaları da alınca Türkiye sınırına ulaştı. Almanya ve SSCB Balkanlar'ın hâkimiyeti konusunda anlaşamayınca 22 Haziran 1941'de birbirlerine savaş ilan ettiler. Almanya'nın ardından Sovyetler Birliği'nin de Polonya Beyaz Rusları ve Polonya'daki Ukraynalıları koruma bahanesiyle Polonya'ya yerleşme çabaları neticesinde, bu ülke iki büyük devlet arasında paylaşılmıştır.⁵⁹

Türkiye ise, savaş sonrasında karşısında en büyük tehdit olarak Sovyetler Birliğini gördüğünden hazır ve yıpranmamış bir askeri gücü olmasına özen göstermiştir. Alman-SSCB Savaşı başladığı tarihten kısa süre sonra 22 Haziran 1941 tarihinde çıkarılan bir kararname ile tarafsızlığını ilan etmiştir.⁶⁰ Hatta Başbakan Refik Saydam, Müsteşarı Vehbi Demirel'e gönderdiği "çok acele" ibareli bir talimatla Sovyetler Birliği aleyhine yapılan bazı yayın ve karikatürlerin önüne geçilmesini istemiştir. Bununla birlikte Başbakan Saydam, basın yayının İstanbul Matbuat Bürosu tarafından sansüre tabii tutulması ve Sovyetler Birliği aleyhine çıkacak neşriyatın daha yayınlanmadan engel olunmasını istemiştir.⁶¹

II. Dünya Savaşı'nın geleceğini en kesin biçimde etkileyen olay, 22 Haziran 1941 tarihinde Almanya'nın Rusya'ya saldırmasıyla gerçekleşmiştir. 22 Haziran 1941 tarihine kadar tarafsız kalmış olan Stalin, bu tarihten sonra

57 Mustafa Aydın, "Görelî Özerklik: Savaş Kaosunda Türkiye, 1939-1945", *Türk Dış Politikası: 1919-1980*, (Edit. Baskın Oran), 6. Baskı, İletişim, İstanbul, 2002, ss.415-479

58 Ahmet Şükrü Esmer, "Hitler-Molotov Mülakatı ve Türkiye", *Siyasi İlimler Mecmuası*, C. 24, S. 227, (Nisan 1954), ss.88-91

59 Tahsin Ünal, *Türk Siyasî Tarihi*, Emel Matbaası, Ankara, 1978, ss. 401-402.

60 BCA, 030-20-01-54-1.

61 BCA, 030-0-001-000-000-30-179-1.

kendisini savaşın içinde buldu. Savaşın başladığı tarihte Sovyetler ile İngiltere arasında hiçbir anlaşma yoktu. 1939'da Sovyetler ile İngiltere ve Fransa arasında bir işbirliği anlaşması için görüşmeler başlamıştı. Sovyetlerin de savaşa katılmasıyla birlikte, İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında bir ittifak ortamı oluştu. Bunun sonucu olarak; iki ülke arasında 12 Temmuz 1941 tarihinde, nicelik ve de nitelik belirtmeksizin tarafların birbirine yardım etmesini kapsayan "Ortak Hareket Antlaşması" imzalandı.⁶²

Resim-2: *Vatan*, 14 İkteşrin(Ekim) 1940.

Sovyet Rusya: "İyi ki gözümü çabuk açtım."

Almanya'nın Sovyetler karşısındaki saldırıları başarılı olsaydı, Almanya Avrasya'nın her yerine egemen haline gelecek ve savaş sonunda dünyanın resmi tamamen değişecekti. Rusya'nın savaşa katılması ve Batılı devletlerin Rusya ile olan görüşmeleri ve ittifakları neticesinde başarısız olan Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğü yavaş yavaş ortadan kalktı ve Hitler'in kurduğu "Reich" in yok olmasıyla sonuçlandı. Hitler'in bu harekâta karar vermesinin nedenleri; Hitlerin Sovyet komünizmini yok etmek istemesi, "Hayat Sahası", Sovyetlerin hızla silahlanması, İngiltere'nin teslim olmaması çünkü Sovyetlere güvenmesi, Almanya'nın kara gücünü uygulayabileceği en elverişli yerin Sovyet toprakları olmasından dolayıydı. Hatta bu savaşın başlangıcında İngiltere ve ABD bile Sovyetlerin fazla dayanamayacağını öngörmüş ve savaşın gidişatına göre durum almışlardı. Fakat Sovyet Rusya dayanıklı çıkmıştı ve Almanya ile Şark cephesinde büyük kanlı muharebeler gerçekleştirdi. Savaş sırasında Alman

62 Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s.377.

ordusu Stalin üzerindeki tazyiklerini bilhassa Smolenks'in batısında ve Vitebsk bölgesinde fazlasıyla artırmaktaydılar. Leningrad güneyindeki harekâta gelince bu istikamette hareket eden Alman ordularına karşı Sovyet orduları geniş ölçüde taarruzlarda bulunmaktaydılar.⁶³

22 Haziran 1941'den sonra Baltık'tan Romanya'ya kadar uzanan geniş bir cephe üzerinden Sovyetlere karşı saldırıya geçen Almanya, Barbarossa Harekatı ile Moskova sınırına kadar dayanmış ve zengin endüstri bölgelerini ele geçirmişti. Ancak Rusların soğuk iklimine hazırlanmamış olan Alman askerleri durakladılar. Sonuç olarak Sovyetler umulduğu gibi tek darbede yıkılmadı ve ikinci bir darbe için bahar mevsimi beklenmeye başladı. Böylece 1941 yılı sonu dünya çapında top-yekün bir savaş halini almıştır. Bu savaş artık Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğünü sona erdiriyordu. Çünkü şimdi Sovyet Rusya, Batılılarla işbirliğine giriyordu.⁶⁴Bu zamana dek Almanların Sovyetler Birliği'ne savaş açacağı endişesi üzerine bir takım askerî manevralarla savaş hazırlığına başladığını ifade eden Stalin, bizzat Tahran Konferansı'nda şunları ifade etmişti:⁶⁵ *"Şunu hemen söylemeliyim ki, çoktandır biz bir saldırıya hazırlanıyorduk. Almanlar bizden önce davrandı."*

Bununla birlikte bu tarihlerde Uzakdoğu'da yayılcı politikasına gittikçe ağırlık veren Japonya'nın Pasifik'te çıkarların çatıştığı devletlerin başında ABD ve Sovyetler Birliği gelmekteydi. Bu sebeple kendisini güven altına almaya çalışan Japonya ilk olarak 13 Nisan 1941'de Sovyet Rusya ile Moskova'da Ortak Hareket Antlaşması imzaladı. Böylece batısını ve kuzeyini güvenlik altına aldı. Ardında Japonya'nın 7 Aralık 1941'de ABD'nin Pearl Harbour'daki üssünü bombalamasıyla ABD ve İngiltere'ye resmen savaş ilan etti. Hemen akabinde 11 Aralık 1941'de ABD, Almanya ve İtalya birbirlerine karşı savaş açtılar. Bu gelişme sonrasında Almanya-İtalya-Japonya kendilerini güvenceye bağlamak amacıyla bir pakt imzaladılar.⁶⁶

Buna karşılık 26 Mayıs 1942'de İngiltere ile Sovyet Rusya arasında bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Bu ittifak anlaşması güç dengelerinde meydana gelen gelişmelerin bir sonucuydu. İşbirliği 20 yıl için yapılmıştı ve Sovyetler Birliği'ne yardım yapılacaktı. Fakat Sovyetler Birliği'ne yardımın ulaşması için elverişli bir yol gerekiyordu. Bu yol elbette ki İran'dı. Ancak İran Sovyetler ve İngilizlerin baskılarına rağmen geçit vermek istemedi. Bunun üzerine İngiltere ve Rusya Ağustos ayında İran'ı işgâl ettiler ve Rıza Şah'ı tahttan indirip yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevî'yi geçirdiler. Tahran bölgesi tarafsız olmak üzere İran, nüfus bölgelerine ayrıldı. Kuzey İran Sovyet, diğer kısımlar İngiliz işgali altına girdi. Bunun neticesinde 29 Ocak 1942'de İngiltere, Sovyet Rusya ve İran arasında bir ittifak antlaşması imzalandı. İttifak anlaşmasıyla İran'daki İngiliz

63 Anadolu, 17 Temmuz 1941.

64 Sander, *Siyasi Tarih...*, ss.156-158.

65 Mahmut, Goloğlu, *Millî Şef Dönemi 1939-1945*, 3. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1974, s.122.

66 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s.607.

ve Sovyet askerlerinin durumu işgal statüsünden çıkararak ittifak statüsü içerisine sokulmuştur.⁶⁷

Böylece 1941 yılında Almanların Sovyetlere saldırması neticesinde İngiltere ve ABD'ye yakınlaşan ve ilişkilerini güçlendiren Sovyet Rusya; ABD ve İngilizlerle birlikte ortak düşman karşısında yer alıyorlardı. Sovyet Rusya'nın Almanya'nın tecavüzüne karşı ortaya koymuş olduğu yaklaşım ve Alman-Rus savaşının başlamış olması üzerine ABD ile başta karşı tarafta yer alan Sovyet Rusya, 1941 yılı sonlarından itibaren bu iki devlete karşı İngiltere'nin de ittifakı sonucunda bu üç müttefik Almanya'nın bu tecavüzüne son vermek ve Avrupa'da sulhu gerçekleştirmek amacıyla bir araya geleceklerdi. Bu gelişme Almanya'nın Stalingrad Savaşı'nı kaybetmesine kadar bir denge oluşturacaktı.

1942 yılının Şubat ayında kendisine ulaştırılan yardımlardan sonra Stalin, Leningrad ve Sivastopol'da olduğu gibi Moskova'nın da düşmana mezar olacağını ifade ederek bütün düşmanları Sovyet topraklarından atacağını söyledi.⁶⁸ Bu kesin zafer yolunda halkına karşı umut dolu ve kararlılık gösteren bir konuşma yapan Stalin şunları ifade etmekteydi:

"Alman ilhakçıları, SSCB halklarına karşı imha savaşı istiyorlar. Eh, madem Almanlar bir imha savaşı istiyorlar, alsınlar imha savaşını. Bundan böyle görevimiz, SSCB halklarının görevi, ordu ve donanmamızın erlerinin, komutanlarının ve siyasi foksiyonerlerinin görevi, ülkemizin toprağına istilacı olarak dalmış bulunan bütün Almanları son adamına kadar kırmaktan ibaret olacaktır. Bütün dünyanın gözü, sizin, haydut güruhu Nazileri yok edecek olan gücünüzdendir. Avrupa'nın köle yapılmak istenen halkları size kurtarıcı gözü ile bakıyor. Onları kurtarmakta en büyük görev sizin payınıza düştü. Bu göreve layık olun. Bu savaşta ulu atalarımız Aleksandr Nevskiy, Dimitriy Donskoy, Kuzman Minin, Dimitriy Poşarskiy, Aleksandr Suvarov, Mihayil Kutuzov'un yiğitlik örnekleri varsın sizi şahlandırsın! Yüce Lenin'in muzaffer bayrağı size güç versin!"⁶⁹

Stalin'in, düşmanlarına meydan okuyarak Almanların taarruzlar neticesinde zayıf düşüklerini bildirmesi üzerine, Londra'nın Daily Ekspres gazetesi büyük bir manşet yaparak, "Stalin'in başında bulunduğu Sovyet ordusuna itimadımız büyüktür" başlığıyla Stalin'in, Hitler'in 1942 yılında ki plânlarının hepsini bozabileceği ifade ediliyordu.⁷⁰ Stalin'in bu demecinden sonra Stalingrad'da Almanlara karşı büyük mukavemet gösteren Kızıl Ordu, Alman taarruzuna karşı Almanlara büyük darbeler indirdi ve Stalingrad'ı Almanlar alamadı. Stalingrad, Almanlara göre Sovyet direnişinin kilit halkasıydı. Çünkü şehir, adını lideri Stalin'den almaktaydı. Hitler için Stalingrad'ın alınması Sovyet mukavemetinin yıkılması anlamına geliyordu. Bu nedenle bu kenti ele geçirmek için muazzam bir yığınak yapmışlardı. Hatta Almanlar, Volga nehri üzerinde

67 Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., ss.339-340.

68 Anadolu, 24 Şubat 1942.

69 Okuyan, a.g.e., ss.149-150.

70 Anadolu, 31 Temmuz 1942.

kuzeye ve Kafkasya'ya giden yolu tutan Stalingrad savunmasının yıkılışının İngiliz-Sovyet ittifakını da parçalayacağına inanıyorlardı.

1942 yazından 1943 başına kadar savaşın merkez sorunu haline gelen Stalingrad savunması; 22 Ağustos 1942'de başladı ve iki ordu arasındaki mücadele 3 ay sürdü. Sovyetler Birliği'nin önemli kilidi olan Stalingrad'ı yalnız batıdan değil, kuzeyden de tehdit edildiğini öne süren Stalin, bu sırada Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nden oluşturduğu bir milyon kişilik büyük bir Türkistan ordusunu Stalingrad'a sevk etmiştir. Böylece savaşın seyri yer değiştirerek Orta Asya Türk Cumhuriyetleri sınırına kadar gelmiştir.⁷¹ Stalin, bu sayede Türkistan'ın kapılarını, Sovyetlerin elinde bulunan son savaş sanayi bölgelerinden biri haline getirmiştir.⁷² Hatta Stalingrad muharebesinde Müttefik devletlerin yaptığı yardımın yetersizliğinden ve ikinci cephenin açılmamasından şikâyetçi olan ve bu durumdan yakınan Stalin şunları ifade etmiştir:

“Sovyet Rusya'nın Alman ordusunu üzerine çekmek suretiyle yaptığı yardımla kıyas edilirse bu yardım pek azdır... İkinci cephe birinci derecede ehemmiyetlidir. Rusya'ya yardımı genişletmek ve düzeltmek için müttefikler taahhütlerini yerine getirmelidir.” Ardından Stalin'in demokrasiler için; *“Bunlar kestaneyi ateşten başkalarının eliyle çıkarmak istiyorlar!”* sözünü hatırlatarak, bu sefer *“Anglosaksonlar ellerini ateşe uzatmak istemezlerse kestane yerine yanıp kül olmuş bir zafer şans bulacaklardır.”*⁷³

Nitekim 1943 başlarında Müttefik devletlerin üstünlüklerinin ortaya çıkmasıyla birlikte II. Dünya Savaşı'nın seyri de değişmeye başlamış ve savaşın galibi görülmeye başlamıştır. Stalingrad'daki Alman kuşatmasının kaldırılması sonrasında Türk basını ve yöneticileri; bu gelişmeyi *“akıntının yön değiştirmesi”* veya *“bulutların parçalanması”* olarak değerlendirmişlerdir.⁷⁴

Stalingrad Muharebesi, 1943 yılına kadar devam etti. 1943 Şubatı başında Almanlara karşı Stalingrad zaferini kazanana kadar Türkiye'nin bitaraftık ilanı konusunda sessiz kalan Sovyetler Birliği, bu evre arasında Türkiye'nin tutumundan memnun dahi kalmıştır. Ancak Stalingrad zaferinden sonra Türkiye'yi tarafsızlık politikasından dolayı eleştirmeye başlamış ve Türkiye'nin kendi yanında savaşa girmesi konusunda baskı yapmıştır.⁷⁵ Sovyetlerin Stalingrad'da Almanları yenmesi ve savaşın gidişinin Sovyetler Birliği yararına değişmesi ile birlikte, Türkiye'ye karşı yürüttükleri yumuşama politikası da derhal değişerek, 1943'ün ilk aylarından itibaren tekrar 1941 öncesi durumuna dönmeye başladı.⁷⁶

71 Muharrem Feyzi Togay, “Stalingrad ve Türkistan”, *Tasviri Efkâr*, 17 Temmuz 1942.

72 Togay, “Rusya'daki Büyük Alman Zaferi”, *Tasviri Efkâr*, 13 Eylül 1942.

73 Peyami Safa, “Doğu ateşi ve Zafer Kestanesi”, *Tasviri Efkâr*, 6 Ekim 1942.

74 Baki Öz, *Bıçağın Sırtında Siyaset (İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası)*, Can Yayınları, İstanbul, 1996, s.202.

75 Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, Çev. Ali Asker, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011, s.93.

76 Fahir Armaoğlu, “İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler*

Alman birliklerinin püskürtülüp, 24 Alman generalinin esir alındığı Stalingrad Savaşı, Doğu cephesindeki savaşın dönüm noktası oldu. Bu savaştan sonra Mihver devletler gücünü yitirmeye başlarken, Stalingrad'dan sonra Müttefik devletler Avrupa'ya girmeye başladılar.⁷⁷ Stalingrad Savaşı'ndan sonra özellikle SSCB'nin Avrupa'nın hakimi olmasına Müttefiklerin engel olup olamayacağı konusunda Türkiye endişe duymaktaydı. Türkiye, artık yalnızca savaş dönemi için değil savaş sonrası için de Sovyetler Birliği'nden kaygı duymaktaydı. Nitekim öyle de oldu ve 1943 yılının baharından itibaren SSCB, İngiltere ve ABD; Türkiye'ye hemen savaşa girmesi için yoğun bir baskı uygulamaya başladılar.

Stalingrad Muharebesi sonrasında Türkiye üzerinde bir yandan Alman baskısı azalırken, diğer yandan da yoğun bir şekilde Sovyet baskısı başlayacaktı. Artan bu Sovyet baskısı üzerine Churchill de Stalin'e bir mektup yollayarak, Türkiye'nin endişelerini ortadan kaldırılması ve 1943 baharında Müttefik Devletler safında savaşa girmesi için gayret edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu amaçla askerî yardımın devam ettiğini belirten Churchill, böylece Sovyetler Birliği'nin savunmasının güçleneceğini, ayrıca Romanya petrollerinin bombalanması ve müttefiklerin Akdeniz'de güçlenmesinin sağlanacağını belirtmiş, Stalin'de 27 Kasım'da verdiği cevapta bu fikri desteklemiştir.⁷⁸

Stalingrad'da Almanlara vurulan ağır darbeden sonra Churchill ve Roosevelt, savaşın konumunu ve ne durumda olduğunu tartışmak amacıyla, 14-24 Ocak 1943 tarihinde Casablanca'da bir dizi görüşme yaptılar. Kaynaklarda "Casablanca Konferansı" olarak da yer alan bu görüşmelerde Türkiye'nin savaşa katılması konusu da gündeme geldi. Roosevelt tarafından "Kayıtsız Şartsız Teslim Konferansı" olarak ifade edilen toplantı sonunda; Balkanlar'da ikinci bir cephenin açılması; bunun için de Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlamak üzere hazırlıklara girişilmesi, Sovyet Rusya üzerindeki baskıyı hafifletmek için Sicilya'ya askerî çıkartma yapılması, Çin'e ortak yardımlarda bulunulması ve Mihver Devletleri'nin kayıtsız teslimine kadar mücadeleye devam edilmesi kararlaştırıldı.⁷⁹ Alınan karar sonucunda her iki lider, 25 Ocak 1943'de İsmet İnönü'ye ayrı ayrı birer mesaj göndererek Churchill'in kendisiyle buluşma teklifinin kabulünü istediler.

14-24 Ocak 1943'te Roosevelt ile Churchill arasında yapılan Casablanca Konferansı'na ABD Başkanı'nın Stalin'i de davet etmesine rağmen; Stalin savaşın çok hassas bir dönemde olduğuna işaret ederek bulunduğu yerden bir gün bile ayrılamayacağını bildirdi.⁸⁰ Casablanca Konferansı'na Sovyetler Birliği'nin temsilci göndermemesi basında çeşitli yorumlara neden olmuştur. Mihver

Fakültesi Dergisi, C. 13, S. 2, (Haziran 1958), s.165.

77 Sander, *Siyasi Tarih...*, ss.171- 172.

78 *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)*", Edit. Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, ss. 94-98

79 Uçarol, *a.g.e.*, s.617.

80 Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s.350.

basınına göre, Stalin herhangi bir temsilci göndermeyerek savaş sonrasında dünyanın şekillenmesinde özellikle Avrupa'da demokratik devletlerle anlaşmak ve onlara bağlanmak niyetinde olmadığını göstermiştir. Sovyet ilerleyişi karşısında Hitler, Nasyonal Sosyalizmin onuncu yıl dönümü beyannamesinde, bütün Avrupa'yı tehdit eden Bolşevizm tehlikesine dikkatleri çekmiş⁸¹, Peyami Safa da bir Sovyet zaferi demek olan Müttefik Devletler zaferinin Mihver işgâli altındaki bütün Avrupa'da duyulan endişeleri arttıracaklarını belirtmiştir.⁸²

Tasviri Efkâr gazetesine göre, Sovyetler Birliği'nin ikinci cephenin açılmasına öncesi kadar ihtiyacı olmaması, Stalin'in Casablanca görüşmelerine katılmamasına sebep olmuştu. Gazeteye göre; Sovyetler Birliği'nin, Almanya karşısında kazandığı başarılar devam ettiği sürece, siyasi cephede de nüfuzu artacaktı.⁸³ Bununla birlikte Stalin'in 'Casablanca Toplantısı'na katılmaması İngiltere için sevindirici bir gelişmeydi. Çünkü bu sayede ABD'yle savaş sonrası siyasî tabloyu daha rahat tartışabilecek ve savaş adımlarını istediği gibi organize edebilme fırsatını bulacaktı. Türk basınındaki haberler de bu gelişmeleri destekler nitelikteydi.

Örneğin, 19 Ağustos'ta Son Telgraf gazetesindeki köşe yazısında Ethem İzzet Benice şu saptamalarda bulunmuştu:

“Churchill bir hasta hakkında kati müşahede yapan bir doktor gibi Sovyetleri yakından görmeye, nabzını ölçmeye gitmiştir. Son Alman taarruzunun Kafkas Dağları eteklerine kadar inkişafı muhakkak ki Amerikan ve İngiliz askeri mahfilini tereddüde düşürmüştür. Acaba Alman zoru karşısında ve İngiliz Amerika yardımının zayıf kalması ve ikinci cephenin hala açılmaması önünde Sovyetler bir münferit sulha giderler mi? Yahut da tazyikin artması karşısında Asya içlerine çekilmeyi düşünürler mi? Bu tereddüt Churchill'in Moskova'ya ziyaretini kolaylaştırmıştır.”⁸⁴

Sovyet ordularının Stalingrad önünde Alman ordusunu yenilgiye uğrattığı ve Stalingrad ile Leningrad kuşatmalarının kesin olarak kırıldığı zamanda Churchill ile İnönü; 30 - 31 Ocak 1943 tarihinde Adana'da görüşmüşlerdir. Adana Görüşmeleri gizli tutulmasına rağmen kısa zamanda duyulmuş, özellikle Almanya'da büyük yankı uyandırmıştı. Çünkü Türkiye'nin savaş dışı kalması Almanya için son derece önemli idi. Görüşmelerde uzun uğraşlardan sonra uzlaşmaya varılmış; alınan kararda Türkiye'ye yapılan askeri yardım artarak sürecekti. Bu durum, Türkiye'nin savaşa girmesinde ön koşuldu.⁸⁵ Adana Görüşmeleri'nden sonra Churchill; Stalin'e Adana'da yaşanan tartışmalar ve alınan kararlar hakkında bir telgraf çekerek bilgi vermiştir. Alınan

81 Hitler, Nasyonal Sosyalizmin onuncu yıl dönemi beyannamesinde; *“Ya Almanya ve onunla beraber bütün Avrupa galabe çalacak yahut İç Asya'dan yürüyen Bolşevik dalgası Avrupa milletlerini ve Avrupa kültürünü ezerek onu Rusya'daki sefil duruma sokacaktır.”* sözleriyle Bolşevizm tehlikesine dile getirmiştir. Ayrıca bkz., *Tasviri Efkâr*, 31 Ocak 1943.

82 Safa, “Kazablanka ve Avrupa Gazeteleri”, *Tasviri Efkâr*, 1 Şubat 1943.

83 *Tasviri Efkâr*, 6 Şubat 1943.

84 *Son Telgraf*, 19 Ağustos 1942.

85 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938 - 1945)*, Yurt Yay., Ankara, 1986, s.264.

kararlarda Türkiye'nin savaşa katılması konusunda Churchill, Türklerden hiçbir taahhüt istemediğini ve alacakları kararda kendilerini tamamıyla serbest bıraktığını belirtmekte ve ardından şunları ifade etmekteydi:

“Sovyet Cumhuriyeti'nin büyük kudret ve kuvveti bakımından Türkler hiç şüphesiz harp sonrası durumlarından endişelidirler. Kendilerine, şahsi tecrübeme göre, Sovyetlerin hiçbir zaman antlaşma vecibelerini ihlal etmediğini, Sovyetlerle memnurluk verici bir uzlaşmaya varma zamanının şimdi gelmiş bulunduğunu, Türkiye için en güvenli yerin barış konferansında, muharip bir memleket sıfatıyla muzaffer ile oturması olduğunu söyledim. Bütün bunları ittifakımıza uygun olarak ortak menfaatimiz adına açıkladım. Türklerin S.S.C.B. tarafından gelecek bir dostluk gösterisine müsait tarzda mukabele edeceklerinden eminim. Bütün bu konular hakkında açık yürekli görüşünüzü öğrenmekten çok memnun olacağım.”⁸⁶

Adana Görüşmeleri'nden sonra Churchill tarafından çekilen telgrafı; Stalin 6 Şubat 1943 tarihinde şöyle cevapladı:

“Türkiye ile ilişkili olarak gerek Sovyet - Alman Savaşı'nın patlak vermesinden birkaç ay önce gerekse savaş başladıktan sonra dostça niteliği İngiliz hükümetince de bilinen birçok açıklama yaptığımızı belirtmenin uygun olacağını düşünüyorum. Türkler, Almanları kızdırmaktan korkarak buna bir karşılık vermediler. Türkiye'nin uluslararası konumu oldukça nazik kalmaktadır. Bir yandan, Sovyetler Birliği'ne dostluk ve tarafsızlık antlaşması ve İngiltere'ye karşılıklı yardım ve saldırıya karşı koyma antlaşması ile bağlıdır; öte yandan, Almanya'nın Sovyetlere saldırısından üç gün önce tamamlanan dostluk antlaşması ile Almanya'ya bağlıdır. Şimdiki koşullarda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve İngiltere'ye olan yükümlülüklerini yerine getirmesiyle Almanya'ya olan yükümlülüklerini yerine getirmeyi nasıl bağdaştırmayı düşündüğünü bilemiyorum. Buna rağmen, Türkler, Sovyetler Birliği ile daha yakın ve dostça ilişkiler istiyorlarsa da bırakın öyle söylesinler. Böylesi bir durumda Sovyetler yarı yolda karşılayacaktır.”⁸⁷ Adana Görüşmeleri'nde, Türk-İngiliz Antlaşması'nın imzası anında hiçbir itirazda bulunmayan Stalin tarafından bu konferans iyi karşılanmıştır. Stalin, Türkiye'nin savaş dışında kalmasına tamamen güvenebilecek bir halde bulunmanın kendisi için faydalı olduğunu görmüştür.⁸⁸

Ulus gazetesi, Türkiye'nin açık ve dürüst politikasının, hiçbir devlete karşı olmadığını belirterek Adana Görüşmeleri'ni, Türkiye'nin dürüst politikasının İngiltere tarafından da onaylanması olarak değerlendirmiştir.⁸⁹ Hüseyin Cahit Yalçın bu ziyareti ittifak çerçevesinde olağan bir görüşme olarak nitelendirerek, Churchill'in Türk politikasını değiştirmek ya da Türk diplomasisi üzerinde bir baskı kurmayı amaçlamadığını belirtmiştir.⁹⁰

86 Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matb., Ankara, 1968, s.204.

87 Levent Konyar, *SSCB Dış İşleri Bakanlığı, Stalin - Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941 - 1944)*, 1. Baskı, No: 111, Ocak, 1981, s.89.

88 *Akşam*, 3 Şubat 1943.

89 Alper Bakacak, “İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Ulus Gazetesi'nin İç ve Dış Politika Değerlendirmeleri”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü* (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Ankara, 2002, s.75.

90 Hüseyin Cahit Yalçın, “Mr. Churchill'in Türkiye'yi Ziyareti”, *Yeni Sabah*, 3 Şubat 1943.

1943 yılı ortalarına gelindiğinde Almanlar Doğu cephesinin en önemli kavşağı olan Stalingrad'da durdurulmuş, Kuzey Afrika'da Müttefikler önemli başarılar elde etmiş ve Sicilya ele geçirilmişti. Akabinde Fransa'ya yapılması plânlanan çıkartmanın onaylanması ve savaşın gidişinin değerlendirilmesi amacıyla Churchill ve Roosevelt arasında 11-24 Ağustos 1943 tarihinde Quebec Konferansı düzenlenmiştir. Quebec'deki konferans sırasında, 19 Ağustos 1943 günü Rusya'nın da katılımıyla üçlü bir toplantı yapılması üzerinde durulmuştu. Stalin, bu toplantının da Rusya dışında yapılmasına sıcak bakmadığından toplantının Moskova'da yapılması istenmiş, başta belirsizlik yaşanırken Stalin konferansa iştirak edeceğini bildirmiş ancak Moskova'da bir konferans düzenlenmesi üzerinde ısrarla durmuştur.⁹¹ Türk basını Quebec Konferansını yakından takip etmiştir. Örneğin; Türk basının kıdemli yazarlarından Muharrem Feyzi Togay, Tasviri Efkâr gazetesinde Stalin'in davet edildiği hâlde gelmemesinin, Anglosakson devletlerle Sovyetler Birliği arasında fikir ayrılıklarını ortaya koyduğunu belirtmiştir. Bu fikir ayrılığının temelinde de Stalin'in; *"Sovyet Hükümeti Alman hududunun yanı başındaki Cleiton limanını, Baltık memleketlerini, Finlandiya'nın şimaldeki limanını ve İstanbul'un hâkimiyetini değilse bile Boğazlardan serbest mürur ve Basra körfezini"* istediğini belirtmiştir. Yine basında yer alan haberlere göre Sovyet hükümeti, *"Almanya'nın çökmesi halinde, şimdiye kadar döktüğü kanın bedeli olarak Avrupa'ya kızıl bayrağın çekilmesi"* gerektiğini gizlememiştir.⁹²

Sovyetler Birliği'nin, savaş sonrasındaki sınır ve mıntıklar hakkında düşüncelerini kendi nüfuz alanlarını oluşturduktan sonra söyleyeceğini belirten Muharrem Feyzi Togay, Sovyetler Birliği'nin siyasi vaatlere önem vermediğini, askerî gücüyle zafere ulaştığı takdirde bu yerleri elde edeceğini belirtmiştir.⁹³ Tasviri Efkâr da, askerî zaferlerin siyasette başarı ve hâkimiyetin başlıca sebebi olduğunu belirterek; *"Büyük bir zafer kazanmış devlet adamlarının sözleri her tarafta dinlenir ve hatırları fazlasıyla sayılır. Bu itibarla Stalin'in birtakım yeni isteklerde bulunduğu rivayetleri asılsız sayılmamalıdır."*⁹⁴

Quabec Konferansı'nda Stalin, Alman ilerleyişi karşısında "İkinci Cephe"nin açılması konusunda önemle durarak, Almanların iki ateş arasında kalmasını istemiş; ancak Churchill, Eylül 1943'de Stalin'e çektiği telgrafta *"Türkiye'nin yardımı olmaksızın, ikinci bir cephenin oluşturulmasına da hiç olasılık yoktur"* şeklinde düşüncelerini ifade ederek, hazırlıklar tamamlanmadan böyle bir işe girişmenin tam bir fiyasko ile sonuçlanacağı üzerinde önemle durmuştur.⁹⁵ Görüşmeler sonrasında Müttefikler, Almanya'nın silahsızlandırılmasını ve kontrol altına alınmasını öngören bir plânı kabul

91 Barış Ertem, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 3 / 11 Spring 2010, s. 259.

92 Togay, "Son Görüşme Etrafında", *Tasviri Efkâr*, 14 Ağustos 1943.

93 Togay, "Kebek Konferansı ve Rusya", *Tasviri Efkâr*, 20 Ağustos 1943.

94 *Tasviri Efkâr*, 24 Ağustos 1943.

95 *İkinci Dünya Savaşı'nda...*, s.73.

ettiler. Ayrıca Churchill, Türkiye'nin savaşa sokulmasını ve "İkinci Cephenin" Balkanlar'da açılmasını istedi. Ancak Sovyet yetkilileri, iki müttefikin Balkanlar'da ikinci bir cephe açılması düşüncesinden hiç hoşlanmadığı gibi, Türkiye'nin dolaylı değil de doğrudan savaşa katılması taraftarı olduklarını ifade etmişlerdir.⁹⁶ Fakat uzun tartışmalar neticesinde ikinci cephenin Fransa'da açılması ve Moskova'da bir toplantı yapılması kararlaştırıldı.⁹⁷

19 Ekim-1 Kasım 1943 tarihleri arasında düzenlenen Moskova Konferansı, II. Dünya Savaşı'nın en önemli konferanslarından birini teşkil etmektedir. Konferansta; İngiltere-ABD ve SSCB, bir yandan Almanya'ya karşı müşterek savaş düzeninde iken, diğer taraftan da birbirlerine karşı bütünüyle yapıcı ve birlik içinde hedefledikleri haricî politikaya doğru teşebbüs etmekteydiler.⁹⁸ Ayrıca Roosevelt, Churchill ve Stalin taraflarınca bir görüşme yapılarak askerî meseleler üzerinde önemle durulmuş, harbin en kısa zamanda kazanılmasını sağlayacak tedbirler alınmasını ve Alman işgali altındaki memleketlerde mukavemet hareketlerinin bir idare altında toplanması esas alınarak harp sonrasında neler yapılacağı konusunda karar alınmıştır.⁹⁹

Ancak Türk basını, Churchill'in Moskova'ya giderek Stalin'le görüşmesini; Sovyetler Birliği'nin durumunun çok güçleştiğinin bir göstergesi kabul etmiş ve şunları dile getirmiştir:¹⁰⁰ "Sovyetler Birliği büyük toprak kayıplarına rağmen savunmaya devam etmektedir. Ancak Kafkas petrollerinden mahrum kaldıktan sonra tahminlerin üzerinde sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Bu iki liderin Moskova'da toplanmanın Sovyetler Birliği'ne bir faydası yoktur. Çünkü Moskova'da görüşmeler yapılırken, Almanlar Sovyet topraklarında durmayıp taarruza devam etmektedir."

1945 yılının başlarında, Türkiye'nin savaşa dahil olma konusundaki kaygıları, savaş sonrası kurulacak olan siyasî düzende Türkiye'nin konumu ve Stalin'in boğazlar üzerindeki heveslerine kaymıştı. 1944'te gerçekleşen Moskova Konferansı'nda Stalin, Montreux Sözleşmesi'nin "uygunsuz" ve Rusya'yı hedef alan bir "ok" olduğunu iddia etmiş ve Türkiye'nin Rus ticaretine sekte vurmasına izin veremeyeceğini belirtmiştir.¹⁰¹

Hatta Stalin, Rus işgali altında bulunmayan bir bölgeye gitmeye yanaşmamış; üç büyükler, İngiltere ve Sovyet Rusya tarafından 1941'de işgal edilmiş olan İran'da buluşmaya karar vermişlerdir. Bunun üzerine Tahran'daki Sovyet Büyükelçiliği binasında Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılımı ile 28 Kasım - 1 Aralık 1943 tarihleri arasında Tahran Konferansı toplandı. Konferansta;

96 BCA, 030-0-010-000-000-247-674-21.

97 Uçarol, a.g.e., s.618.; Gürün, *Dış İlişkiler...*, s.98.

98 *Ulus*, 10 Birinci Teşrin 1943.

99 *Vatan*, 23 Birinci Teşrin 1943.

100 *Tasviri Efkâr*, 19 Ağustos 1942.

101 William Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, Mozaik Yayınları, Çev. Petek Demir, İstanbul, 2003, s. 99.

savaşta İran'a yardım yapılması, bağımsızlığının desteklenmesi ve savaştan sonra toprak bütünlüğünün sağlanması başta olmak üzere Türkiye'nin savaşa sokulması, Polonya sınırının saptanması, ikinci cephenin açılması, kesin zafere kadar birlikte çarpışmanın sürdürülmesi ve savaştan sonra barışın korunması için bir uluslararası örgütün kurulması kararlaştırıldı.¹⁰² Stalin ise, Türkiye'nin savaşa girmesi için ısrar edilmesinin yararlı olacağını söylemekle birlikte, savaşa gireceğini sanmadığını, o tarihe kadar yapılan tüm tekliflere rağmen savaşa girmemekte ısrar ettiğini ifade etti.¹⁰³ Stalin, Türkiye'yle savaşa girmesi için görüşmeleri ABD ve İngiltere'nin yapması gerektiğine inanıyordu. Stalin'e göre Türkiye, ABD ve İngiltere'nin müttefikiydi.¹⁰⁴

Öyle ki Türkiye'nin müttefik davasını desteklemeye hazır olduğunu belirten *"The Christian Science Manitor"* adlı Amerikan gazetesinin, Türkiye'nin Sovyet çekincesi hakkındaki analizleri gerçekten dikkat çekiciydi. Bu analizleri okuyucusuyla paylaşan *Tasviri Efkâr* gazetesinde yer alan habere göre; *"Türkiye'nin müttefiklere yardımında isteksiz görünmesinde, Rusya'nın eski Çarlık devrine ait İmparatorluk siyasetini takip edeceği ve aynı zamanda komünizme ait fikirlerle, Türk ideolojisine hulûl edeceği endişesi etkili olmuştur. Bu itimatsızlık Nazi propagandasıyla büsbütün kuvvetlenmiştir. Çünkü Naziler, Rusları Avrupa'daki Türk arazisini yutmağa hazır kurtlar gibi göstermişler ve bunların Boğazlar üzerinde hudutsuz kontrol kazanmak, Kafkaslardaki Kars, Ardahan ve Erzurum vilayetlerini elde etmek hevesinde olduğuna Türkleri inandırmak istemiştir. Sovyetler Birliği kuruluşundan sonra bu gibi niyetlerin asla mevcut olmadığı aşikârdır"*¹⁰⁵

Boğazlar konusunu Tahran'daki toplantı da Stalin tekrar gündeme getirdi ve Churchill'e Montreux'un revizyonu konusunu sordu. Ancak Churchill'den olumlu yanıt alamayan Stalin, bu konuyu konuşmak için henüz zamanın gelmediğini söylüyordu.¹⁰⁶Tahran Konferansı'nda müttefikler arasında görüş ayrılıkları da belirlemeye başladı. Boğazların statüsünün değiştirilmesi konusunda Türkiye'ye baskı amacıyla da ortaya bir fikir atıldıysa da görüş birliğine varılamadı. Bununla birlikte Tahran'da, İsmet İnönü'nün Kahire'ye davet edilerek durumdan haberdar edilmesi de kararlaştırıldı. SSCB, artık Türkiye'nin savaşa girmeyeceğinden emin gibi görünüyordu. Hatta, Türkiye'yi bu durumu açıkça ifade etmeye zorlayarak İngiliz-Amerikan ortak baskısına maruz bırakarak, Türkiye'nin Batılı müttefikleriyle arasını bozma gayretine girdi. SSCB'nin, artık Türkiye'nin savaşa girip girmemesiyle fazla ilgilenmediği anlaşılabilirdi. Öyle ki, Churchill İnönü'nün Kahire'ye davet edilerek

102 Uçarol, *a.g.e.*, ss. 619-620.

103 Stalin bu konudaki fikrini, *"Türkiye'nin savaşa gireceğinden kuşkuluyum. Ne kadar baskı yaparsak yapalım savaşa girmeyecektir. Benim görüşüm bu"* şeklindeki sözleriyle ifade etmiştir., *Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler*, (Çev.: Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul, 1972, s.16.

104 Ertem, *"Türkiye Üzerindeki..."*, s.262.

105 *Tasviri Efkâr*, 25 Aralık 1943.

106 Gürün, *Dış İlişkiler...*,s.110.

kendisine açıklama yapılmasını söylediğinde Stalin, İnönü'nün Kahire'ye gelmek istemeyebileceğini ifade ederek, "İnönü'nün hastalanabileceğini" söyleyerek onunla dalga bile geçmişti.¹⁰⁷ Stalin, artık Boğazlar ve Montreux meselelerinin revizyonu konusunda çok ciddi bir tavır sergiliyordu.

Almanlar ve peyklerinin Avrupa üzerinde yapmış oldukları tecavüzleri ortadan kaldırarak dünya üzerinde bir sulh ortamı sağlamak istediklerini bildiren¹⁰⁸ Stalin, bu politikasıyla Rusya'nın Orta ve Batı Avrupa'da genişlemek istemediğini belirterek, sadece Doğu Avrupa'da stratejik tashihler istediğini vurguluyordu.¹⁰⁹

Almanya karşısında verilen kararlı mücadele sonunda Stalin, "Faşist canavarın ini sarıldı. Bundan sonra hiçbir hile onu kurtaramaz"¹¹⁰, şeklinde Avrupa'nın Hitler'in boyunduruğundan kurtulduğunu ifade etmişti. Stalin'e göre; savaş sonrasında Batı milletleri gibi, Slav milletleri de artık diğer devletlerin oyuncağı olmaktan çıkmalı ve kendi menfaatlerine göre karar vermeliydi.¹¹¹ Stalin'in bu ifadesinin anlamı gayet açıktı. Stalin, bir "Slav Birliği" fikrini tesis etmeye çalışıyordu. Ona göre; "Slav Birliği" fikri ne Çarlık Rusya'dan ne de panslavizmden ayrıydı. Bu yüzden, Slav milletlerine bir yabancı siyaset tatbik edilememeliydi.

Savaş sonrası dünya düzeninin yeniden tesisi için İngiltere-ABD-SSCB, Almanya'da kurulacak yeni rejimin belirlenmesi üzerine görüşmeler yapmak üzere üç lider, 4-11 Şubat tarihleri arasında Kırım'ın Yalta şehrinde toplandılar.¹¹² Yalta Konferansı'nda Üçler, Nazi Almanya'sına son darbeyi vurmak için askeri müzakerelerden sonra sağlam bir sulhun esasları ve Avrupa'nın tanzim işi görüşüleceği bildiriyorlardı.¹¹³ Toplantı sırasında Stalin Boğazlar meselesi ve Montreux'un durumunu ortaya attı. Stalin'e göre Montreux olayların gerisinde kalmıştı ve oluşan yeni şartlara uydurulmalıydı. Japonya bile Boğazlar statüsünde Rusya'dan daha büyük bir role sahipti. Stalin, özellikle Türkiye'nin sadece savaş zamanında değil, savaş tehlikesi durumunda da Boğazları kapatma hakkına sahip olmasından rahatsızlık duyuyor ve Boğazlarda serbest geçiş rejimi talep ediyordu.¹¹⁴ Hatta Stalin; "...Türkiye'nin bir elini Rusya'nın gırtlığına dayamış duran durumunu kabul etmenin mümkün olmayacağını..."¹¹⁵ belirterek, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin, Londra'da yapılacak olan Dışişleri Bakanları Toplantısında Türkiye'nin de katılımıyla tekrar görüşülmesini talep etmiştir.

107 Tahran, Yalta ve Potsdam..., s.48.

108 Yeni Asır, 11 Şubat 1944.

109 Anadolu, 21 Şubat 1944.

110 Cumhuriyet, 9 İkinci Teşrin 1944.

111 Cumhuriyet, 26 İkinci Teşrin 1944.

112 Son Posta, 4 Şubat 1945.

113 Cumhuriyet, 8 Şubat 1945.

114 Armaoğlu, "İkinci Dünya...", ss.174-175.

115 Edward, Weisband, İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul, 2000, s.287.

Yalta Konferansı, Üçler arasında öteden beri süregelen anlaşmazlıkları daha da belirginleştirmişti. Roosevelt, Birleşmiş Milletler Örgütü konusunda alınan karardan pek memnun kalmıştır. Churchill ise, konferansta Sovyetler Birliği'ne çok fazla ödün verildiğini düşünmüştür. Neticede Üçler arasındaki bu farklı tutum ve davranışlar, savaş sırasında zor şartlar altında oluşturulan ittifakın yara almasına yol açmıştır. Hatta, bu durum daha da ciddi bir hâl almış ve Müttefikler arasında işbirliğini sona erdirmiştir. Ancak, ideolojileri ve devlet yapıları farklı üç büyük Müttefik devlet, savaş tümüyle sona ermediği için bir süre daha birlikte hareket etmişlerdir.¹¹⁶

Sonuçta Almanya'nın 1 Eylül 1939 yılında başlatmış olduğu dünya harbi 7 Mayıs 1945 günü saat 14:40'ta sona ermiş, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim oluş belgesini Eisenhower karargâhında resmen imzalamıştır.¹¹⁷ Savaş bitiminden sonra Stalin; "Hitler'in üç yıl önce Rusya'yı bir daha ayağa kalkamayacak şekilde yok edeceğiz" sözünü hatırlatarak şimdi Almanya'nın üç sene sonra baştanbaşa ezildiğini ve teslim olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸ Ardından Avrupa'nın muvazenesiyle ilgili toplanacak olan üçler konferansında bir araya gelecek olan üç müttefik Avrupa'nın durumuyla ilgili karar almak ve kurulacak düzen için bir konferans toplamaya karar verdiler. Toplanacak olan bu üçler konferansında Stalin, Avrupa üzerindeki emellerini ve isteklerini açıkça bildirecekti.¹¹⁹ Üçler arasındaki görüş ayrılıklarını tamamen çözüme kavuşturmak amacıyla, üç büyük şef bir barış konferansının toplanacağı yeri ve tarihi belirleyerek Potsdam'da toplanmaya karar vermişlerdir.¹²⁰

17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Avrupa'da ortaya çıkan sorunları görüşmek üzere Potsdam'da bir toplantı yapan müttefikler; ilk olarak barışın nasıl sağlanacağı konusu üzerinde durmuşlardır. Konferansta Almanya'nın tanzimi konusunda Ruslar ile Anglosaksonlar arasında farklılıklar ortaya çıkmıştı. Stalin, siyasî bir birlik içinde Almanya'nın yeniden tanzimini isterken, Anglosaksonlar bu durumun aksini ortaya koymaktaydılar.¹²¹

Potsdam Konferansı'nda ayrıca İtalya ile koşulları ağır olmayan bir şekilde barış yapılması, Avusturya ve başkenti Viyana'nın dört işgal bölgesine ayrılması, Sovyet Birliği'nin Japonya'ya savaş açması, İran'ın derhal boşaltılması ve Sovyetler Birliği'nin Boğazların Türkiye ile birlikte kendi kontrolüne verilmesine karşılık Boğazlardan tam serbest geçişin olması gibi konular da tartışıldı.¹²² Konferansta alınan kararlar ve tartışılan konular; Avrupa'nın siyasî, sosyal ve askerî geleceğinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktaydı. Potsdam

116 Kemal Yakut, "İkinci Dünya Savaşı", *Çağdaş Dünya Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 1999, s.150.

117 *Vakit*, 8 Mayıs 1945.

118 *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1945.

119 *Yeni Asır*, 18 Mayıs 1945.

120 *Tan*, 16 Temmuz 1945.

121 *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1945.

122 *Tan*, 21 Temmuz 1945.

Konferansı, üç büyük Müttefik devletin II. Dünya Savaşı'nda yaptıkları son büyük konferanstı. Bu konferans, aynı zamanda savaş sırasında müttefik olan bu devletler arasındaki anlaşmazlığı daha da arttırmış ve dünya sistemi bu dönemden sonra iki nüfuz alanı veya iki bloğa ayrılma dönemine girmeye başlamıştır.¹²³

Potsdam Konferansı'nda görüşülen en önemli konulardan birisi de Boğazlardı. Konferansın 2. gününde, 18 Temmuz 1945 gecesi yemekte Stalin, Churchill'e Türkiye ile SSCB arasındaki ittifakın ancak aralarındaki anlaşmazlıkların çözülmesiyle mümkün olacağını, fakat Türkiye'nin Kars ve Ardahan'ı Sovyetlere geri vermeyi ve Montreux'ü tartışmayı reddettiğini söyledi. Ardından da, 23 Temmuz gecesi başka bir yemekte Stalin Churchill'e dönüp "Eğer Marmara'da bize tahkim edilmiş bir pozisyon vermeniz mümkün değilse o zaman Dedeağaç'ta bir üs alamaz mıyız?" diye sorarak Boğazların denetimi ile ilgili niyetini açıkça dile getirdi.¹²⁴

Konferans boyunca Boğazlarda SSCB'nin istediği yönde bir değişikliği desteklediğini ama bunun Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma koşuluna bağlı bulunduğunu ifade eden Churchill, SSCB'nin Boğazlarda üs talebini kabul etmeyeceğini de ifade ediyordu. Churchill'in ön gördüğü temel çözüm, Japonya'yı Montreux'den çıkartarak Rusya'nın Akdeniz'e çıkmasını sağlayacak değişiklikler yapmaktı. ABD Başkanı Truman ise, Boğazların uluslararası güvence altına alınarak serbest geçiş rejiminin uygulanması görüşündeydi. Ancak Stalin, bu tekliflerin Boğazlarda üs taleplerinin yerine geçemeyeceği görüşündeydi.¹²⁵

Konferans bittikten sonra kararları bildiren resmi tebliğ; Londra, Washington ve Moskova'da aynı zaman içerisinde neşredilmiştir. Potsdam Konferansı kararları içerisinde yer alan Türkiye'ye ait olan taleplerin değiştirilmesi için İngiltere Başbakanı Clement Richard Atlee tarafından Stalin'e bildiri verilmiş ve Stalin bu dönemden itibaren bu taleplerin değiştirilmesi için Türkiye'ye baskı uygulamaya başlamıştır.¹²⁶ Türkiye'ye karşı özel olarak olumsuz bir tutum alan Stalin, 17 Temmuz 1944'te Churchill'e mesajında bu baskıcı ifadelerini şu keskin sözlerle vurguluyordu:

"Siz elbette ki hatırlıyorsunuz, biz üçler, Türkiye'nin Almanya'ya karşı harbe girmesini ısrar ettik, bundan bir şey çıkmadı. Biz bu yılın Mayıs ve Haziran ayında yeniden Türk hükümeti ile görüşmeler yaptık, bundan da bir şey çıkmadı. Türkiye'nin yaptığı yarım önlemlere gelince, ben bunların Müttefikler için herhangi bir yararlı yanını görmüyorum. Türk hükümetinin Almanya'ya ilişkin kaçamaklı ve açık olmayan tutumunu olduğu gibi Türkiye'ye bırakalım ve o kendi iradesi ile baş başa kalsın, Türkiye'ye yeni baskı yapmayalım. Bu demektir ki, Almanya ile harbe katılmaktan

123 Yakut, a.g.e, ss.150-151.

124 Tahran, Yalta ve Potsdam..., s.269.

125 Ertem, "Türkiye Üzerindeki...", s.267.

126 Son Posta, 4 Ağustos 1945.

kaçınmış olan Türkiye'nin, harp sonrası işlerde özel bir hakkı bulunmayacak.”¹²⁷

Stalin tarafından ifade edilen bu sözler; Türk-Sovyet ilişkilerinin ne derecede olduğunu açık seçik bir şekilde ortaya koyuyordu. Türkiye ise, bu dönemden sonra Almanya ile ilişkilerini tamamen kesecek ve müttefiklerle arasının kötüye gitmesine engel olmaya çalışacaktı.

Toplantı boyunca çeşitli oturumlarda gerçekleşen konferansta özellikle Türk-Sovyet ilişkileri ele alınmış ve Boğazlar meselesi konusunda savaşın galip devletlerinden olan Rusya tarafından Türkiye'ye ciddi yaptırımlar dayatılmıştır. Bizzat Stalin tarafından hazırlanan ve daha önce Molotov'un Selim Sarper'e yaptığı teklifleri dünya kamuoyuna daha doğru bir deyişle savaşın galibi devletlerin görüşüne sunmuştur. Konferansın sonlarına doğru bu üç hükümet (İngiltere-ABD-SSCB) Boğazlarla ilgili Montreux'de imzalanmış olan sözleşmenin, günün şartlarına uymadığı için değiştirilmesi gerekliliği vurgulanmış ve kabul edilmiştir.¹²⁸ Türkiye ise buna cevaben, Sovyetlerle dost ilişkilerini sürdürmek istediklerini ve Sovyet tarafından gelecek teklifleri değerlendireceklerini bildirmiştir. Türkiye, aslında gelecekte olabileceklerden endişe duyuyordu. Stalin'in, Mart ayı sonunda yaptığı boğazların geleceği konusunda Türkiye'yle Sovyetler Birliği'nin karşılıklı bir anlaşmaya varması teklifi bu endişelerini artırmıştı. Stalin, bu tekliflerle batı desteğini Türkiye'den uzaklaştırmak istiyordu. Bu amaçla da 19 Mart 1945 tarihinde Sovyet Hükümeti 1925 Türk-Sovyet antlaşmasının kaldırılacağını duyurdu.¹²⁹

Türk-Sovyet ilişkilerinin gerginleşmesi neticesinde ABD, İngiltere, Fransa ve diğer dış basında batılı ülkelerde yer alan haberlerde ve kamuoylarında bu ittifakın bozulmasının mesulünün Türkiye olmadığı vurgulanmış ve Sovyet Rusya sorumlu tutulmuştur. Cumhuriyet gazetesinin İngiliz Reuter Ajansından aldığı bir haberde şöyle denilmekteydi:

“1925 Türk-Rus Muahedesi, taraflardan birinin bir tecavüze uğraması durumunda akitlerin tarafsız kalacağını öngörmektedir. Son zamanlarda Sovyet basını Türk siyasetine karşı açıkça tenkitçi bir tavır takınmış ve Türkiye'nin geç olarak müttefikler safında harp ilan edişini bariz bir istihza ile karşılamıştır. diğer taraftan Türk basını da kendi hükümetinin siyasetini şiddetle müdafaa etmiştir.”¹³⁰ Türkiye sadece ABD'den aldığı basın desteğiyle kalmamış, İngiliz basınında yer alan *“Rusya bütün dünyaya hükmetmek istiyor. Bu devirde Deli Petro'nun ihtirasları gerçekleşemez!”* manşetleriyle Türkiye'ye destek verilmiş, bu durum Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.¹³¹

127 Boris Potskhveriya, “İkinci Dünya Harbi İçinde Sovyet - Türk İlişkileri İle İlgili Sovyet Arşiv Belgeleri”, XIV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, TTK Yay., Ankara, 2005, C. 3, s.197.

128 Gürün, *Türk-Sovyet...*, s. 298

129 Hale, *a.g.e.*, s.100.

130 *Cumhuriyet*, 23 Mart 1945.

131 *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1945.

Potsdam Konferansı'nda Türkiye üzerinde artan Sovyet baskısının açıkça ortaya çıkmasından sonra Türk basını "*Türkiye-Sovyet Rusya Antlaşması Fesh Olundu*"¹³², manşetiyle Stalin'in bu ani çıkışını hem siyasî çevreye hem de dünya basınına duyurmuş ve büyük bir yankı uyandırmıştır. Türk basınında Cumhuriyet, Ulus, Tasvir, Tan, Vakit ve Yeni Sabah gazeteleri başta olmak üzere bütün büyük gazeteler günlerce bu konuyla ilgili ayrıntılara yer verdi ve benzer haberlerde art arda kapsamlı yorumlar yaptı. Yabancı basında yer alan haber ve yorumlar olmak üzere bir çok haber iktibas edilerek Türk okuyucusuna aktarıldı.¹³³ Örneğin; Türk basının önemli yayın organlarından olan Cumhuriyet gazetesi, notayı ve hükümetin tutumunu "*Yeni bir muahede akdi için Sovyet tekliflerini bekliyoruz*" diye değerlendirerek dengeli tavrını sürdürdü.¹³⁴

İngiliz basınında önemli derecede yer tutan Times, Economist, Reuter ve Daily Mail gibi haber kaynaklarından iktibas edilen haberlerde; Sovyetler Birliği'nin bu kararı ve hedefi için şunlar ifade edilmektedir:

*"Muahedenin feshi, Türkiye'yi olduğu kadar Sovyet dostlarını da hayrete düşürdü. Boğazlar İngiltere'nin emniyet bölgesine dahildir. Bu bölgede vuku bulacak tek taraflı hareket İngiliz-Rus münasebetlerinde vahim neticeler doğurabilir."*¹³⁵

Türkiye'de sosyalist fikirleriyle tanınan gazeteci Zekeriya Sertel ise, savaşla birlikte dünyada değişen şartlarda iki ülke arasındaki paktın feshedilmesinin gayet doğal olacağı görüşündeydi. Sertel, Ulusal Türk Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde, Türkiye'nin Sovyetlerden daima yardım gördüğünü ifade ediyordu. Ona göre; II. Dünya Savaşı her şeyde olduğu gibi dünya siyasetinde de büyük bir değişiklik meydana getirmişti ve Türkiye'de bu değişiklik sonrası Sovyetlerin savaş öncesi tutumundan ayrılarak, bir dünya devletine dönüşmüştü. Sertel; "*Evvelce birbirlerine şüphe ile bakan İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında yirmi senelik bir ittifak akdedilmiştir. Balkanlar'da yepyeni bir vaziyet hasıl olmuştur. Orta şarkta bir Arap Birliği kurulmuştur. Artık Akdeniz'de muvazene yeni bir şekil almıştır. Türkiye Sovyetlerden başkada İngiltere ile de bir ittifak muahedesini imzalamıştır. Bütün bu değişikliklerin Türk-Sovyet Antlaşması'nın da yeni baştan tetkikini icap ettirmesini gayet tabii görmek lazımdır."*¹³⁶ diyerek, değişen dünya ekseninde iki ülke arasında değişmemesi gereken tek şeyin dostluk olduğunu vurgulamıştı.¹³⁷

Türk-Sovyet ilişkilerinin dostluk temelinde sürdürülmesi gerektiğini ifade eden bir diğer yayın organı da Cumhuriyet gazetesi idi. Cumhuriyet gazetesinin etkili kalemlerinden Nadir Nadi bu ilişkilerin dostluk temelinde yürütülmesi gerektiğinin savunucularındandı. Ona göre; "*Büyük kuzey*

132 *Ulus*, 22 Mart 1945.

133 "*Türk Sovyet Paktı'nın Moskova Tarafından Feshine Dair Yankılar*", *Ulus*, 23 Mart 1945.

134 *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1945.

135 *Cumhuriyet*, 24 Mart 1945.

136 Zekeriya Sertel, "*Türk-Sovyet Dostluk Paktı'nın Feshi*", *Tan*, 10 Nisan 1945.

137 Sertel, "*Bölge Sistemi ve Türk-Sovyet Münasebetleri*", *Tan*, 11 Nisan 1945.

komşumuz Rusya tarafından devletimize karşı güdülen politikanın temel çizgileri içinde kötü bir niyet aramaya gerek yoktu” ve iki ülke arasında yaşanan bu gelişmeler dünya ekseninde gayet tabii idi. Ayrıca Nadir Nadi, II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan uluslararası sistemin ruhunu kavramakla birlikte, Türk-Sovyet dostluğunun bozulmayacağından ve Kurtuluş Savaşı döneminde yürütülen ilişkilerin devam edeceğinden emindi. Ona göre 1925 Antlaşması’nın “*Satırları arasında canlı duran ülkücü zihniyetin kuvveti*” sorunların üstesinden gelecekti ve “*O ülkücü zihniyet her iki tarafta da kuvvetinden kaybetmediği müddetçe Türk-Sovyet dostluğunu, yeni dünya şartlarına uygun bir çerçeve içinde eskisi kadar taze ve canlı olarak yaşatmak güç olmayacaktı.*”¹³⁸

Aynı duygu ve yorumları Ulus gazetesinden Mümtaz Faik Fenik de dile getirmekteydi. Fenik’e göre; Türk-Sovyet dostluğu, iki ülkede aynı yıllarda başlayan devrimlerden geliyordu. Bu dostluğun temelinde benzer özellikler vardı ve artık değişen uluslararası düzen uyarınca bu dostluğun geliştirilmesi gerekmektedir.¹³⁹

Basında genel olarak Türkiye’nin “*Ortadoğu’nun omurga kemiği ve bölgedeki barışın tek kalesi*” olduğunu vurgulanıyor ve Türkiye’ye çok büyük stratejik önem atfediliyordu. Denilebilir ki Türk basını bu dönemden itibaren artık Sovyetlere karşı uzun süredir sürdürdüğü iyimser yaklaşımını terk ederek Sovyet karşıtı propaganda yapmaya başlayacaktı. Zaten Sovyetler Birliği’nin Ankara Büyükelçiliği’ne göre basında meydana gelen bu sert tutum değişikliğinin nedeni Türk Hükümeti’nin kendisiydi. Büyükelçiliğe göre; Hüseyin Cahit Yalçın ve Necmettin Sadak Ankara’ya davet edilerek Sovyet karşıtı yazılar yazmaları için uyarılmışlardı.¹⁴⁰

Cumhuriyet, Ulus ve Tan’da yayınlanan haberlerin büyük bir bölümü İngiliz gazetelerinden aktararak okuyuculara iletiliyordu. Örneğin; Cumhuriyet gazetesinin İngiltere basınından derlediği habere göre, “*Ruslar daha demokrat ve daha temsili bir Türk Hükümeti kurulması için talepte bulundu*” ve Kars bölgesindeki sınır değişikliğine karşılık olarak da Halep şehrini Türkiye’ye önermişlerdi.¹⁴¹ Yine İngiltere’den aktarılan başka bir haberde; Stalin’in Türkiye’ye resmi bir nota vermediği, aslında Churchill’in Potsdam Konferansı’nda Stalin’den Ortadoğu’daki plânları hakkında bilgi isteyeceği ve Türkiye konusunun “*Avrupa’nın en nazik meselesi*” olduğu belirtiliyordu.¹⁴²

Yine Nadir Nadi; Sovyetlerin resmi bir istekte bulunup bulunmadığının hükümet tarafından açıklanmamasını ve yabancı basında yer alan haberlerin etrafında tartışma yapılmasından rahatsız olduğunu vurguluyor ve Çarlık Rusya’sının emperyalist hırsları ile Sovyetler Birliği’nin yeni dış politikası

138 Nadir Nadi, “Türk-Sovyet Dostluğunun Yarım”, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1945.

139 Mümtaz Faik Fenik, “Türkiye ve Sovyetler”, *Ulus*, 8 Nisan 1945.

140 Hasanlı, a.g.e., s.164.

141 *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1945.

142 *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1945.

arasında süreklilik olduğunu da öne sürüyordu.¹⁴³ Tanin gazetesinde 30 Haziran 1945'te yayınlanan bir köşe yazısında, "Kırmızı faşistler için ne söz ne imza ne vaadin hiçbir anlam taşımadığını", "Karşı koyan bir güç olmadıkça İran'ı, Hindistan'ı, Çin'i, Güneş'i, Ay'ı da işgal edeceklerine (de)" vurgu yapılarak Sovyet yayılmacılığının sınırsız olduğu vurgulanıyordu.¹⁴⁴

Türk basını yine İngiliz gazetelerinden elde ettiği haberlerle olan biteni kavramaya çalışıyordu. Hatta, Cumhuriyet sonrası dönemde oldukça dar olan kamuoyunun Sovyetlere ve özellikle de Stalin'e dair belli bazı yaklaşımlarının olduğu muhakkaktı. Özellikle basının bu konuda daha önceden epey bir birikimi vardı. Fakat bu birikim siyasî iktidarın izin verdiği oranda ortaya konabiliyordu. Yine hükümetlerin dış politikasına zarar verebilecek yayınların yapılmasının hoş karşılanmayacağını hatta tehlikeli olabileceğini bilen basın, bu konularda çekimser kalma eğiliminde olmuş ve yayın politikasını doğrudan doğruya hükümet politikasına odaklanmıştır. Türkiye'nin bu dönemde devlet yönetiminin daha "millî bir tutum" içerisinde olması, Türk basınının ve kamuoyunun tutumunun da genel olarak bu çerçevede şekillenmesine etki etmiştir.

Türk basınındaki bu yankılardan sonra Potsdam Konferansı'nda Boğazlar konusu daha çok gayri resmî konuşmalarda ele alınmış ve Stalin, 18 Temmuz akşamı düzenlenen yemekte Churchill'e Türkiye ile ittifakının yapılabilmesi için söz konusu Sovyet isteklerinin kabul edilmesinin gerekliliği üzerinde önemle durmuştur.¹⁴⁵

Stalin'in notalardaki talepleri üç ana noktada yoğunlaşmıştı:¹⁴⁶

1- Montrö Sözleşmesi'nin günün koşullarına uymaması nedeniyle feshedilmesi

2- Karadeniz'den tek çıkış ve giriş yolu olan Boğazlar rejiminin belirlenmesi yetkisinin Türkiye ve Sovyetler Birliği'nde olması

3- Boğazlarda Türk askeri üslerinin yanı sıra Sovyet askeri üslerinin kurulması.

Sovyet Rusya, bu taleplerle bir yandan Avrupa, Asya ve Afrika sularına yerleşerek; İngiltere'nin Ortadoğu ve Hindistan yolunu tehdit edebileceği gibi, diğer taraftan da Uzak Doğu'da Asya kıyılarına, özellikle de Çin sahillerine yerleşerek bu bölgelerdeki ABD menfaatlerini tehdit edebilecekti. II. Dünya Savaşı başlar başlamaz ilhak iştahı kabaran ve bütün deniz üslerini elinde bulundurmak isteyen Sovyet Rusya'nın bu iştahı; Anglo-Amerikanları da kuşkulandıracak mahiyetteydi.¹⁴⁷ Sovyet Rusya'nın çok isteyip mümkün olanı

143 Nadir Nadi, "Bir Milletin Toprak İstemek", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1945.

144 Hasanlı, *a.g.e.*, s.165.

145 Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, C. 1, (Editör: Baskın Oran), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.503.

146 Gürün, *Türk-Sovyet...*, ss. 293-294.

147 *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1945.

elinde bulundurmaya çalışma politikası ve çabası; dünya üzerindeki emellerini de açıkça ortaya koymuştur.

Sovyet Rusya'nın dünya üzerindeki emellerini gerçekleştirmek istemesi yolundaki talepler karşısında Hasan Saka, Stalin'in talepleri üzerine Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki tezini şöyle ifade ediyordu:¹⁴⁸

- 1- Yasa, meşru müdafaa hususunda sarih bir hükmü ihtiva etmeli
- 2- Bölge anlaşmaları müşterek güvenliği teşkil eden unsurlar olarak telâkki edilmeli
- 3- Güvenlik kurulu mahkemenin kararına tebaiyet edecek tarafı korumalı.

Stalin ve Türkiye'nin talepleri karşılıklı olarak tartışıldıktan sonra Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik yapılmasına karar verildi. 2 Ağustos 1945'de kabul edilen protokolün 16. maddesinde "Boğazlar" konusunda görüş şöyleydi:

*"Üç hükümet, Boğazlarla ilgili olarak Montrö'de imzalanmış sözleşmenin günün koşullarına uymadığından değişmesi gerektiğini kabul ederler. Bir sonraki adım olarak üç hükümetten her biri ile Türkiye Cumhuriyeti arasında meselenin doğrudan görüşme konusu yapılması uygun görülmüştür."*¹⁴⁹

Böylece Stalin, 19 Mart 1945 tarihinden itibaren Türkiye'den talep ettiği şartları uluslararası platforma taşımış oluyordu. Ayrıca bu nota ile birlikte Sovyet basın ve radyosunda 1945 yılı Mart ayı içinde, Türkiye aleyhinde yoğun bir yayın kampanyası başlamıştı. Örneğin, İzvestia adlı Sovyet gazetesinin 21 Mart 1945 tarihli nüshasında şunlar ifade edilmekteydi: "*Şurasını belirtmek icap eder ki, şimdiki harbin şartları içinde Türk-Sovyet münasebetleri bazı ahvâlde tamamı ile memnuniyet verici olmamıştır.*"¹⁵⁰ Sovyetler, Türkiye'ye verdiği notaları 2 Ağustos 1945 tarihlerindeki Potsdam Konferansı'na dayandırmıştır.

1945 yılı ortalarından itibaren Türkiye üzerinde artan Sovyet tehdidi; Türkiye'de büyük tepkilere neden olmuş ve bu tepkiler büyük gösterilere dönüşmüştür. Örneğin Cumhuriyet gazetesinin 26 Aralık 1945 tarihli nüshasında yer alan "*Bir Karış Türk Toprağı İçin Bütün Türkiye Ateşe Atılmaya Hazırdır*" manşeti; bütün Türk milletinin ortak iradesi olarak nitelendirilmiştir.¹⁵¹ Stalin'in isteklerine ulaşmak için Türkiye'ye baskı ve tehdit yöntemini kullanması, bu dönemden sonra Türkiye'yi Batıya daha da yakınlaştırmış ve Sovyetler ile olan ilişkileri daha da gerginleştirmiştir.¹⁵²

148 Tan, 3 Mayıs 1945.

149 Ulus, 23 Mart 1945.

150 Gürün, *Türk-Sovyet...*, s. 298.

151 Cumhuriyet, 26 Aralık 1945.

152 Oran, *a.g.e.*, s. 507.

Sonuç

II. Dünya Savaşı'nda Stalin liderliğindeki Sovyet yönetimi, Alman saldırısının hemen ardından Avrupa'nın batı kıyılarında yeni bir cephe açılması için ısrarlı bir diplomasi yürütmüştür. Stalin'in yürütmüş olduğu bu diplomasi, zaman zaman Sovyet savaş stratejisi üzerinde dahi egemenlik kurmuş, Kızıl Ordu kimi durumlarda saldırılarını batı kamuoyunu harekete geçirmek için başlatmış veya gittikçe daha da yoğunlaştırmıştır. Şu bir gerçek ki, savaş sırasında Stalin ve batılı müttefikler arasında yapılan bu görüşme ve manevralarda Stalin'in özel bir rolü vardı. 1941 yazından başlayıp, 1944 Mayıs'ına kadar süren bu ısrarlı mücadeleyi bazı açılardan 'İkinci Savaş'ı savaşın genel seyrenden ayırmak gerekiyor. Çünkü ikinci cephenin açılışından sonra yaşanan tartışmalar, Sovyet iktidarının kendini uluslararası platformda nereye ve nasıl yerleştirdiği, Stalin'in Sovyetler Birliği ile diğer batılı müttefikler arasındaki ilişkilerine nasıl yaklaştığını kavramak için oldukça ilginç bir laboratuvar işlevi görüyor.

II. Dünya Savaşı yıllarında iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinde ve giderek daha da sert bir hâl almasında birincil etken Sovyet Rusya lideri Stalin'in Türkiye'ye karşı yürüttüğü diplomasi etkili olmuştur. Stalin'in 1939-1945 yılları arasında yürüttüğü çelişkili ve ikili tavır; savaş sonrası dönemde iki ülke arasındaki politik, sosyal ve ekonomik hayata da yansımış, iki ülke basınlarında birbirini eleştiren yazılar çıkmaya başlamış ve daha önceden gelişen ticaret hacmi daha da gerilemiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030-20-01., Yer Kodu: 95-54-1.

BCA, Fon Kodu: 030-0-001-000-000, Yer Kodu: 66-415-12.

BCA, Fon Kodu: 030-0-018-001-002., Yer Kodu: 95-54-1.

BCA, Fon Kodu: 030-0-001-000-000., Yer Kodu: 30-179-1.

BCA, Fon Kodu: 030-0-001-000-000., Yer Kodu: 42-248-6.

BCA, Fon Kodu: 030-0-010-000-000., Yer Kodu: 247-674-21.

BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0., Yer Kodu: 231-560-10.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)", (Edit. Ö. Andaç Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.

Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler, (Çev. Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul, 1972.

II. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

İkdam

Son Posta

Son Telgraf

Tan

Tasvir-i Efkar

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni Asır

III. Kitaplar

- ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Kitabevi, İstanbul, 2005.
- , *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1984.
- BAYRAM, Seyfettin, *Stalin Cehenneminde Ahıska Türkleri*, Çınar Matbaası, Bursa, 2004.
- DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul, 1994.
- ERKİN, Feridun Cemal, *Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Millî Şef Dönemi 1939-1945*, Turhan Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 1974.
- GÜRÜN, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, SBF Yayınları, Ankara 1983.
- , *Türk- Sovyet İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- HALE, William, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, Mozaik Yayınları, Çev. Petek Demir, İstanbul, 2003.
- HART, Liddell Basil, *II. Dünya Savaşı Tarihi 1*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- HASANLI, Cemil, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)*, Çev. Ali Asker, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011.
- HİTLER, Adolf, *Siyasi Vasiyetim*, Ötüken Yayınevi, Çev. Kâmil Turan, İstanbul, 1968.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938 - 1945)*, Yurt Yay., Ankara, 1986.
- KONYAR, Levent, *SSCB Dış İşleri Bakanlığı, Stalin - Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941 - 1944)*, 1. Baskı, No: 111, Ocak, 1981.
- OKUYAN, Kemal, *Stalin'i Anlamak*, 4. Baskı, Yazılama Yayınevi, İstanbul, Ekim 2013.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, C. I., 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- ÖZ, Baki, *Bıçağın Sirtında Siyaset (İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası)*, Can Yayınları, İstanbul, 1996.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2011.
- TUMİNEZ, Astrid S., *Russian Nationalism Since 1856: Ideology and the Making of Foreign Policy*, USA Rowman & Littlefield Publishers, 2000.

- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- ÜLMAN, Haluk, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947*, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1961.
- ÜNAL, Tahsin, *Türk Siyasî Tarihi*, Emel Matbaası, Ankara, 1978.
- WEISBAND, Edward, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul, 2000.

IV. Makale ve Tezler

- AKAD, Mehmet Tanju, "Büyükler İçin Modern Savaş Masalları", *Tarih Dergisi*, 28 Aralık 2016.
- ARMAOĞLU, Fahir, "İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 2, (Haziran 1958).
- AYDIN, Mustafa, "Görelî Özerklik: Savaş Kaosunda Türkiye, 1939-1945", *Türk Dış Politikası: 1919-1980*, Editör Baskın Oran, 6. Baskı, İletişim, İstanbul, 2002.
- BAHATTİN, Orhan, "İnsanlık Tarihinin En Kanlı Harbi", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 5, Haziran 1965.
- BAKACAK, Alper, "İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Ulus Gazetesi'nin İç ve Dış Politika Değerlendirmeleri", *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2002.
- BENHÜR, Çağatay, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", *Uluslararası Dergiler*, C. 15, Konya, 2004.
- BURÇAK, Rıfki Salim, "Millî Mücadele Döneminin Dış Politikası", *Atatürk'ün Dış Politikası Sempozyumu*, Ankara, 1981.
- ERTEM, Barış, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkileri", *Turkish Studies*, Volume: 8/7 Summer: 2013.
- , "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume: 3 / 11 Spring: 2010.
- ESMER, Ahmet Şükrü, "Almanya, Sovyetler ve Baltık Denizi", *Ulus*, 3 Ekim 1939.
- , "Hitler-Molotov Mülakatı ve Türkiye", *Siyasi İlimler Mecmuası*, C. 24, S. 227, (Nisan 1954).
- ESMER, Ahmet Şükrü- SANDER, Oral, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara, 1969.

- FENİK, Mümtaz Faik, "Türkiye ve Sovyetler", *Ulus*, 8 Nisan 1945.
- NADİ, Nadir, "Bir Milleten Toprak İstemek", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1945.
- , "Türk-Sovyet Dostluğunun Yarını", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1945.
- NADİ, Yunus, "Sovyetler-Türkiye Münasebetleri", *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1939.
- , "Kuvvet Muvazenesi", *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1939.
- , "Sürprizlerin Şaşırtma Hududu", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1939.
- ÖZEL, Merve Suna, "Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4. S.2, Temmuz 2014.
- POTSKHVERIYA, Boris, "İkinci Dünya Harbi İçinde Sovyet - Türk İlişkileri İle İlgili Sovyet Arşiv Belgeleri", *XIV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, C. 3.
- SADAK, Necmettin, "Son Hadiseler ve Türkiye-Rusya Dostluğu", *Akşam*, 20 Eylül 1939.
- SAFA, Peyami, "Doğu ateşi ve Zafer Kestanesi", *Tasviri Efkâr*, 6 Ekim 1942.
- , "Kazablanka ve Avrupa Gazeteleri", *Tasviri Efkâr*, 1 Şubat 1943.
- SERTEL, Zekeriya, "Bölge Sistemi ve Türk-Sovyet Münasebetleri", *Tan*, 11 Nisan 1945.
- , "Türk-Sovyet Dostluk Pakti'nin Feshi", *Tan*, 10 Nisan 1945.
- TELLAL, Erel, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, C. 1, (Editör: Baskın Oran), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- TOGAY, Muharrem Feyzi, "Kebek Konferansı ve Rusya", *Tasviri Efkâr*, 20 Ağustos 1943.
- , "Rusya'daki Büyük Alman Zaferi", *Tasviri Efkâr*, 13 Eylül 1942.
- , "Son Görüşme Etrafında", *Tasviri Efkâr*, 14 Ağustos 1943.
- , "Stalingrad ve Türkistan", *Tasviri Efkâr*, 17 Temmuz 1942.
- YAKUT, Kemal, "İkinci Dünya Savaşı", *Çağdaş Dünya Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 1999.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, "Mr. Churchill'in Türkiye'yi Ziyareti", *Yeni Sabah*, 3 Şubat 1943.